

HISTORICKÁ PENOLOGIE

Časopis Institutu vzdělávání -Kabinetu dokumentace a historie VS ČR
pro historickou penologii

1/2003

Úvodní slovo.....	1
Vymezení pojmu historická penologie.....	1
Činnost Kabinetu.....	3
Památník Pankrác.....	3
II. Pietní síň.....	12
III. Pankrácká sekýrárna (1943-1945).....	13
Závěr.....	14
Referát přednesený na konferenci „Československé vězeňství 1945 – 1955“.....	14
Mezinárodní historická konference.....	18
Otevření výstavy v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích.....	19
Uctění památky obětí nacismu.....	19
Výročí justiční vraždy v Jihlavě.....	20
Plzeňané uctili památku Heliodora Píky.....	20
Kniha o politických procesech.....	21
Netušený objev mrazivé výplatní listiny.....	21
Natáčení filmových záběrů v Památníku Pankrác.....	23

Úvodní slovo.

Vážení přátelé, dostáváte do ruky první číslo nově založeného historického penologického časopisu, jehož obsahem bude, jak napovídá samotný název, aplikovaná, historická penologie. Smysl a účel časopisu spatřujeme v několika rovinách. Předně půjde o platformu pro všechny pracovníky na poli historické penologie, ať již z prostředí Vězeňské služby, nebo historiky, kteří se problematikou historické penologie zabývají okrajově. Těmto odborným pracovníkům nabízíme prostor pro sdělení, diskuse a setkání, jejichž obsahem bude vymezené téma. Další rovinou je historická paměť vězeňství. Tato paměť si klade za cíl zlepšení a posílení vědomí příslušnosti pracovníků ve vězeňství k sociálnímu a penologickému proudu, jehož kořeny tkví v dávné minulosti, prolínají středověkem i novověkem a pokračují do dnešních dnů. Třetí rovinou je pak prostor pro výuku nových pracovníků, kteří se rozhodli přiložit ruku k dílu v oblasti vězeňství a přejí si

dozvědět se něco o historii tohoto společenského fenoménu, který, ač na samé periferii zájmu společnosti, přesto patří k nezbytným prvkům zacházení s osobami, které porušily zákon, či které se díky svému složitému osobnímu vývoji dostaly do konfliktu se společností. Metody zacházení s odsouzenými osobami z historického hlediska jsou tedy prioritním jevem, který chceme zkoumat a o němž chceme na stránkách tohoto časopisu referovat. To co včera bylo dneškem, je dnes včerejškem a stává se materií pro historické zkoumání.

Eduard Vacek

Vymezení pojmu historická penologie

Penologie (z lat. poēna – trest a řec. logos - nauka) se jako odborná nauka zaměřuje na ukládání a výkon soudních trestů včetně věznění z hlediska jejich účinnosti na snižování kriminality a recidivy.¹ Využívá poznatků trestního práva, psychologie, sociologie, pedagogiky, popř. dalších vědních oborů. Klade zvláštní důraz na zacházení s vězňnými pachateli trestných činů

(penitenciární zacházení), směřující k jejich nápravě.² K tomu se zabývá legislativními, organizačními, personálními a materiálními podmínkami věznění a způsoby zacházení s vězni.

Za první česky psané penologické dílo lze považovat spis Františka Josefa Řezáče (1819 – 1879), vězeňského kaplana a pedagoga s názvem „Vězeňství v posádkách způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců“, který byl vydán v roce 1852.³ Průkopníkem novodobé české penologie se stal Doc. PhDr. Jiří Čepelák, CSc. (1915 – 1989), klinický psycholog a sociolog ovlivněný americkým behaviorismem, který v letech 1967 – 1980 řídil Výzkumný ústav penologický v Praze. Tento ústav, registrovaný Československou Akademií věd jako resortní výzkumný ústav Sboru nápravné výchovy ČSR, byl na základě politického rozhodnutí zrušen koncem roku 1980.⁴ Po roce 1990 se zkoumání penologické problematiky ujal nově založený Institut pro kriminologii a sociální prevenci Ministerstva spravedlnosti

ČR. Na penologickém výzkumu se podílí i Vězeňská služba ČR, a to ve smyslu ustanovení §2 odst. 1, písm. f, zákona č 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR. V rámci Vězeňské služby ČR je soustředěn penologický výzkum v Institutu vzdělávání VS ČR v oddělení vědeckovýzkumné činnosti a Kabinetu dokumentace a historie VS ČR.

Historická penologie se zaměřuje na ukládání a výkon soudních trestů, včetně věznění v minulosti, se zřetelem na zacházení s vězni. Obdobně, jako např. historická sociologie, přenáší předmět zkoumání do minulosti a soustřeďuje se na vývojové aspekty.⁵ Její oporou jsou dějiny vězeňství, které jako součást národních nebo světových dějin popisují a interpretují vězeňství zejména z hlediska politických, právních, ekonomických a kulturních podmínek. Rovněž významnou oporou jsou poznatky v oboru pomocných věd historických, kterými jsou: paleografie, chronologie, genealogie, historická metrologie, diplomatika, kodikologie, sgrafistika, heraldika, epigrafika a numismatika.⁶ Teoretickým východiskem jsou dějiny trestního práva, které jako součást dějin státu a práva analyzují též historické proměny vězeňské legislativy a jejich důsledky.

Teoreticko-metodologickým východiskem historické penologie může být penitenciární

sociologie, ale též psychologie a pedagogika. orientovaná na jevy související se zacházením s vězni v minulosti. Z tohoto hlediska lze využít přístupu uvedených vědních oborů ke studiu následující problematiky:

- historická penitenciární sociologie - historické proměny vězeňství jako sociální instituce s jejich důsledky;
- historická penitenciární psychologie - historické proměny osobnosti vězňů s jejich důsledky;
- historická penitenciární pedagogika - historické proměny metod, forem a prostředků zacházení s vězni s jejich důsledky.

Studium podmínek, příčin a důsledků sledovaných jevů v minulosti českého vězeňství je významným zdrojem poučení pro praxi v přítomnosti i budoucnosti. Realizace koncepce českého vězeňství v duchu Evropských vězeňských pravidel z roku 1992 nebyla jen institucionálním vyrovnáním se s totalitní minulostí, ale znamenala též návrat k tradicím a využití všech pozitivních zkušeností.⁷ Časopis „Historická penologie“ otevírá další prostor k rozvíjení penologie na základě studia vzpomínek pamětníků, úředních i osobních písemností včetně grafologických expertíz, vězeňských dobových reálií, výtvorů a výrobků vězňů. Cílem tohoto časopisu je přispívat k poznání, že budoucnost českého vězeňství je výsledkem vývojových procesů z minulosti.

Aleš Kýr

¹ Petráčková., Kraus J a kol.: akademický slovník cizích slov, str. 579, heslo penologie, Praha 2000.

² Tamtéž, str. 579, heslo penitenciární

³ Řezáč F. J., Vězeňství v posádkách způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců, Praha 1852, in: příloha časopisu České vězeňství 4 - 5 1995.

⁴ Kýr. A. Portrét Doc.PhDr.Jiřího Čepelák,CSc. České vězeňství č. 2 – 3/ 1999, str. 4.

⁵ Maříková H.,Petrušek M., Vodáková A. a kol.: Velký sociologický slovník, sv. 2, str. 1062 heslo sociologie historická, Praha 1996.

⁶ Hlaváček I.,Kašpar J., Nový R.: Vademecum pomocných věd historických, Jinočany 1997.

⁷ Koncepce rozvoje vězeňství v ČR, příloha časopisu České vězeňství č.1/1998.

Činnost Kabinetu

Kabinet dokumentace a historie VS ČR (dále jen „Kabinet“) byl zřízen Rozkazem ředitele správy Sboru nápravné výchovy České republiky č. 26/1992, o zřízení a činnosti Kabinetu dokumentace a historie Sboru nápravné výchovy České republiky (dále jen „SNV ČR“) se záměrem, aby sloužil vězeňství jako celku. Jeho prvotním úkolem v roce 1992 bylo soustředit historicky významné materiály (tj. písemnosti, fotografie a reálie), dokumentující vznik a vývoj českého vězeňství, s cílem zabránit jejich případnému zničení nebo ztrátě a využít je k poznávání minulosti českého vězeňství a ke zpracování nové koncepce vězeňství v duchu Evropských vězeňských pravidel a historických tradic. Zřízením Kabinetu byly vytvořeny podmínky k vyrovnání se s totalitní minulostí v českém vězeňství. Z těchto důvodů bylo plnění úkolu Kabinetu svěřeno do působnosti sekretariátu ředitele SNV ČR, což umožnilo spolupráci s jednotlivými organizačními články SNV ČR (ústavy pro výkon vazby a ústavy pro výkon trestu odnětí svobody), která byla nezbytná k plnění stanovených úkolů. Postupně byla navázána spolupráce Kabinetu s archívy, muzei, památníky, knihovnami, příslušnými vědeckovýzkumnými pracovišti, organizacemi bývalých politických vězňů a Úřadem pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu Policie ČR..

Výsledkem činnosti Kabinetu v letech 1992-1999 bylo soustředění historicky významných materiálů a instalace vybraných exponátů, dokumentujících vývoj zacházení s vězni na území ČR v Památníku Pankrác. Vedle této stálé expozice byly realizovány dvě dočasné výstavy na téma: „Ústavy pro mladistvé provinilce na území Čech, Moravy a Slezska“ (Kroměříž, 1996) a „František Josef Řezáč - reformátor vězeňství a školství 19. století“ (Praha, 1997 a Kroměříž, 1998, IV VS Stráž pod Ralskem, 2002)). Dále byly zpracovány stručné dějiny českého vězeňství do roku 1945 a připraven ideový návrh na zřízení Plakety a Medaile VS ČR. Na základě rozvíjející se spolupráce se subjekty mimo VS ČR se Kabinet ujal vyhledávání a poskytování informací o minulosti českého vězeňství v rámci plnění zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím. V letech 1999 - 2002 se Kabinet podílel ve spolupráci se Slezským ústavem Slezského zemského muzea v Opavě na vědecko-výzkumné činnosti

v rámci tříletého státního grantu na téma: „Retribuční vězni a české vězeňství v letech 1945-1955“.

Vzhledem ke skutečnosti, že od roku 1997 je činnost Kabinetu spojována s pravidelnou výukou posluchačů nástupních kurzů Institutu vzdělávání VS ČR, rozhodla generální ředitelka VS ČR s účinností od 1.9.2000 o začlenění Kabinetu do organizační struktury Institutu vzdělávání VS ČR. Organizační začlenění Kabinetu upravuje nařízení generální ředitelky VS ČR č. 36/2002, kterým se vydává organizační řád Institutu vzdělávání VS ČR a nařízení č. 16/2003, kterým se vydaný organizační řád pozměňuje. Kabinet má postavení samostatného oddělení se sídlem v Praze. V návaznosti na nové organizační podmínky, obsahové změny v činnosti Kabinetu a k prohloubení jeho spolupráce s organizačními články VS ČR a příslušnými externími subjekty bylo vydáno nařízení generální ředitelky VS ČR č. 43/2000, o zřízení a činnosti Kabinetu dokumentace a historie VS ČR a nařízení č. 42/2002, kterým se mění a doplňuje předchozí nařízení. Činnost Kabinetu vychází z ročního plánu práce, který schvaluje ředitel Institutu vzdělávání VS ČR. Za plnění úkolů Kabinetu odpovídá vedoucí Kabinetu PhDr. Aleš Kýr.

Alena Kafková

Pracovníci Kabinetu dokumentace a historie VS ČR: Zleva: Eduard Vacek, Alena Kafková, PhDr. Aleš Kýr, Ondřej Hladík

Památník Pankrác

(průvodce expozicí Vězeňské služby České republiky)

Úvod

Památník se nachází ve čtvrtém obvodu hlavního města Prahy v objektu vazební věznice Praha-Pankrác. Toto vězeňské

zařízení bylo vybudováno v letech 1885 až 1889 v polích, východně od centra Prahy nedaleko starodávnoho kostelíka sv. Pankráce. Nahradilo zrušenou Svatováclavskou zemskou trestnici, která stávala na pravém břehu Vltavy a z níž se dosud zachoval jen kostel sv. Václava na Zderaze.

V období rakousko-uherské monarchie (1867-1918) byl v pankrácké trestnici vykonáván trest těžkého žaláře, žaláře a vězení a byli zde umísťováni muži, ženy i mladiství. Po vzniku Československé republiky v roce 1918 byl objekt využíván jako věznice Krajského soudu trestního v Praze. Tato věznice, která byla zřízena pro více jak 800 vězňů, byla největší ze 37 věznic krajských soudů pro vyšetřovance a trestance s uloženým trestem do 1 roku.

V letech 1939-1945 byla věznice využívána nacistickou okupační správou, která v ní zřídila vyšetřovací vazbu německé kriminální policie a gestapa. V přízemí levého podélného traktu budovy věznice vzniklo pověstné oddělení II/A, ve kterém byli soustřeďováni odsouzení k trestu smrti. K jejich umístění bylo vyčleněno 20 cel označených čísly 32-52, z nichž 4 cely sloužily pro hromadné ubytování a ostatní pro samovazbu. Ze 3 cel (č.29,30,31) byla vybudována tzv. sekyrárna, kterou tvoří zasedací místnost, popravčí místnost a místnost rakvárny. Názvy sami napovídají, k jakému účelu byly jednotlivé místnosti používány. Pankrácká sekyra má svůj technický vzor ve francouzské gilotině, avšak její výrobce zůstává neznámým. Obsluhoval ji kat Alois Weiss se čtyřmi pomocníky, který od 5.4.1943 do 26.4.1945 popravil celkem 1.075 odsouzených, z toho 155 žen. Katova kniha se zápisy o vykonaných popravách se dochovala.

Prostory sekyrárny byly veřejnosti zpřístupněny po roce 1965, kdy v pankrácké věznici postupně vznikala Památník obětem nacismu. V roce 1985 byl upraven na expozici, dokumentující protifašistický odboj na území Čech a Moravy v průběhu 2. světové války. Rekonstrukci Památníku zabezpečil tehdejší Sbor nápravné výchovy ČSR ve spolupráci s Československým svazem protifašistických bojovníků. Po vzniku Vězeňské služby ČR v roce 1993 bylo přistoupeno k další rekonstrukci Památníku se záměrem soustředit v jeho prostorách exponáty dokumentující vývoj zacházení s vězni na území Čech, Moravy a Slezska od 10. století do zahájení

reformy vězeňství v duchu Evropských vězeňských pravidel po roce 1990. Na historickou expozici, která je rozložena ve třech místnostech, navazuje pietní síň k uctění památky popravených politických vězňů ve 40. a 50. letech. Z ní se vchází do prostorů sekyrárny, která je součástí expozice.

Ideové pojetí expozice je vyjádřeno úvodním textem, že „humanizace vězeňství je součástí celkové potřeby humanizace společnosti“, což platí i opačně, neboť pouze v prostředí humanizované společnosti lze humanizovat vězeňství. Působení trestního práva zahrnuje rozhodování o vině a trestu, ukládání a výkon trestu podle zákona. Historický vývoj výkonu soudních trestů úzce souvisí s vývojem zacházení s osobami, které porušily zákon. Vývoj tohoto vztahu na území Čech, Moravy a Slezska byl po staletí ovlivňován západoevropskou právní teorií i praxí. Zacházení s pachateli trestných činů (delinkventy) se týká nejen podmínek věznění těchto osob, ale též jejich tělesného trestání a usmrcování na základě rozsudku. Po zrušení trestu smrti v České republice v roce 1990 zůstává trest odnětí svobody nejpřísnějším druhem soudních trestů, který musí zůstat trestem a zároveň vykonáván v podmínkách důstojných člověka.

I. Historická expozice

1. Ukládání a výkon trestů ve středověku

Po rozpadu Velkomoravské říše v roce 906 se ve středoevropském prostoru začal formovat český stát pod vedením mocného rodu Přemyslovců. K jeho řízení byly postupně vytvářeny potřebné státní a církevní instituce, soudnictví bylo však ponecháno v rukou kmenových knížat a vznikající šlechty. Převládalo zvykové právo z dob nejstaršího slovanského osídlení na našem území, obohacené o byzantskou právní normu „Zákon sudnyj ljudem“, která k nám pronikla v souvislosti s křesťanskou misí Konstantina a Metoděje v 9. století. Ukazuje se, že staří Slované dávali přednost trestům vyhnání a uvrhování do otroctví před trestem smrti. Již na úsvitu našich dějin se objevují jisté náznaky humanizace v trestním právu, neboť dobové legendy o sv. Václavu např. uvádějí, že „bořil šibenice, mučidla i žaláře a vzdal se hrdelních soudů“.

Vliv západoevropského latinského práva sílí na našem území po roce 1212, kdy

český kníže Přemysl I. získává dědičný královský titul. Jeho syn Václav I. a zejména vnuk Přemysl Otakar II. vytvářejí podmínky pro rozvoj měst, která jsou zakládána podle norimberského nebo magneburského práva. Vzniká systém středověkého soudnictví, opírající se o vrchnostenské, církevní a městské soudy. Postavení obviněných, popř. obžalovaných bylo velice svízelné, neboť břemeno důkazů bylo na jejich straně. Sami museli prokazovat svoji nevinu, což bylo ztíženo tehdejšími vyšetřovacími praktikami. Zejména při vyšetřování tzv. hrdelních trestných činů byl nařízen výslech za použití mučících nástrojů. V roce 1579 byla vydána „Práva městská království českého“ sepsaná pražským kancléřem Pavlem Kristianem z Koldína, z nichž je patrné, že hrdelních trestných činů, které byly trestány smrtí, byla celá řada včetně trestných činů bigamie, cizoložství, kacířství a čarodějnictví. Středověké tresty byly zejména tělesné a končily smrtí nebo těžkým ublížením na zdraví.

V první polovině 13. století byl budován systém župních hradů, které sloužily k obraně, státní správě a také soudnictví. Byly v nich zřizovány i prostory k držení osob zbavených svobody, avšak toto držení ještě nemělo charakter trestu odnětí svobody. Šlo spíše o vazbu před vlastní krvavou exekucí, o popravu hladem nebo o politickou internaci osob vyššího stavu. Podmínky v hradních vězeních byly velice nepříznivé, vězni zde žili v nezdravém prostředí a většinou v krátké době umírali. Se vznikem a rozvojem měst ve druhé polovině 13. století byla obdobná vězení zřizována i ve sklepeních městských radnic. Tyto prostory stejně nevlídné a odpudivé bývaly zpravidla přeplněny bez oddělování mužů, žen a mladistvých. Tento způsob věznění měl za následek šíření nemocí, morální nákazu a předávání kriminálních zkušeností. Bezpečnost ve městě měl na starost rychtář se svými biřici, soudil purkmistr a městská rada a spravedlnost vykonával městský kat. Popravy byly veřejné, ale původního záměru, odstrašit od páchaní trestných činů, nebylo dosaženo. Kronikáři píší, že i při popravách byli přihlížející okrádání kapesnými zloději, i když tresty za krádež bývaly přísné. Méně závažná provinění, zpravidla proti veřejnému pořádku (opilství, tuláctví, prostituce apod.) byly trestány uvázáním nebo vsazením na pranýř.

V dějinném vývoji nalzáme i období, kdy trestní právo nesloužilo jen k potírání zločinnosti, ale bývalo zneužíváno k odstraňování nepohodlných politických, ideových a jiných odpůrců. Soudní procesy s kacíři a čarodějníky probíhaly v Evropě ve dvou vlnách v 13. a 15. století za podpory tehdejších papežů římskokatolické církve. Ke stíhání a vyšetřování osob podezřelých z kacířství nebo čarodějnictví bylo vytvořeno tzv. svaté officium, jehož členové předsedali inkvizičním soudům. Vynášené tresty smrti byly většinou vykonávány stětím nebo upálením odsouzeného na hranici. Na našem území hořela první hranice v roce 1581 v Olbramovicích na Moravě a po ní následovaly další. Celá lavina tzv. čarodějnických procesů se dala do pohybu v polovině 17. století na severní Moravě v důsledku působení inkvizitora Františka J. Bobliga z Edelstadtu. Jeho obětí se stal i katolický kněz a šumperský děkan Kryštof A. Lautner.

Expozice: 1. Místnost - Historický vývoj - období let 995 - 1775

2. Reforma středověkého trestního práva

V barokním období, zvolna od konce 17. století a hlavně ve století 18. si razilo cestu přesvědčení, že věznění nemá být tak surové a život vězňů má být chráněn. Vlivem francouzské osvícenské filosofie, která zdůrazňovala význam lidského rozumu, pokroku a humanity, ale i pracemi italských a anglických právníků nabývaly tyto myšlenky reálných podob. V našich zemích vydala habsburská císařovna a česká královna Marie Terezie (vládla v letech 1740-1780) nový trestní kodex, kterým omezila ukládání trestu smrti (tzv. hrdelní tresty) a v roce 1776 zakázala mučení. Zaváděný systém státních profesionálních soudů odstraňoval zvláště nedostatky v právních postupech feudálních pánů. Významným pomocníkem a rádcem císařovny se stal osvícenský právník Josef Sonnenfels (1732-1817), původem z Moravy, který od roku 1761 působil jako profesor na vídeňské akademii. V roce 1775 vydal významný spis „O odstranění mučení“, ve kterém dokládá, že používání útrpného práva, neboli tortury, nevedlo v minulosti k nalzáání práva, nýbrž v řadě případů končilo justičními omyly.

Pokračovatelem právních, ale i vězeňských reforem Marie Terezie byl její syn Josef II. (vládl v letech 1780-1790), který dospěl ke zrušení trestu smrti a jeho nahrazení doživotním uvězněním v pevnosti. Obyvatelé z Čech, Moravy a Slezska vykonávali tento druh trestu v brněnské pevnosti Špilberk a obyvatelé z alpských zemí ve Šlosberku ve Štýrském Hradci. V důsledku tvrdých podmínek věznění v podzemních celách, tzv. kasematech, kam nepronikal sluneční svit, kde bylo vlhko a chlad, umírali vězni na nejrůznější onemocnění do tří let.

V roce 1803 byl císařem Františkem II. (vládl v letech 1792-1835) znovu zaveden trest smrti. Do roku 1848 byl uplatněn ve 450 případech, tj. v 10 případech ročně. Toto opatření však nemělo výrazný vliv na vývoj zločinnosti. V roce 1823 byla v Praze založena první státní, dnes již neexistující Svatováclavská trestnice, kde poprvé došlo k řádné diferenciaci vězněných osob, tj. oddělení mužů, žen a mladistvých a více narušených osob od méně narušených.

Expozice: 1. místnost - Historický vývoj - období let 1776-1847

3. Utváření vězeňského systému

Bouřlivé události roku 1848 ve střední Evropě s dotkly i Čech, Moravy a Slezska, které byly součástí rakouského císařství. Císař Ferdinand V. (vládl v letech 1835 - 1848) pod jejich tlakem souhlasil se svoláním ústavodárného Říšského sněmu ve Vídni, jehož jednání pokračovalo v moravském městě Kroměříži do jara 1849. Na sněmu bylo jednáno též o trestu smrti a při tajném hlasování poslanců byl poměrem hlasů 197:106 přijat návrh na jeho zrušení a tento návrh byl zapracován do textu připravované ústavy. Nastupující císař František Josef I. (vládl v letech 1848-1916) však návrh ústavy nepřijal a kroměřížský sněm rozpustil. V oblasti trestního práva navázal na byrokratický systém císaře Františka II. za účinné pomoci ministra Alexandra Bacha.

V roce 1852 je vydán císařský patent č. 117 o zločinech, přečinech a přestupcích, který byl na našem území využíván jako trestní zákon téměř 100 let. Podle tohoto zákona byl vykonáván trest odnětí svobody v těžkém žaláři, žaláři a vězení. Vězni již nebyli na celách spoutáni a poutacích prostředků se používalo pouze při jejich transportu a nebo

krátkodobě, v případě pokusu o útěk nebo násilného jednání. Vězeňství bylo zcela zestátněno a jeho řízení se ujalo ministerstvo spravedlnosti.

Dochází k budování sítě vězeňských zařízení v rámci příslušných soudních okresů. Vznikají tzv. justiční komplexy, tj. architektonické celky, tvořené soudní budovou a vazební věznicí. K výkonu trestu odnětí svobody jsou budovány státní trestnice, buď rekonstrukcí objektů, které původně sloužily jinému účelu nebo novou výstavbou. V roce 1856 vznikla státní trestnice ze středověkého hradu Mírov, v roce 1857 další trestnice z někdejšího kartuziánského kláštera ve Valdicích u Jičína, v roce 1865 byla vytvořena centrální ženská trestnice v Řepích u Prahy, a to pronájemem prostor kláštera Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, která se spolupodílela na práci s odsouzenými ženami. Novou výstavbou vznikla trestnice Bory v Plzni v roce 1878 a trestnice v Praze - Pankrác v roce 1889. Dále vznikly trestní ústavy pro mladistvé v Opatovicích, Kostomlatech, Králíkách a na dalších místech.

V té době pronikají do vězeňství snahy o nápravu vězněných osob, zejména skrze duchovní, popř. členy některých církevních řádů. Příkladnou práci na tomto poli vykonával vězeňský kaplan František Josef Řezáč (1819-1879), který začal působit ještě ve Svatováclavské věznici, kde jako první začal vyučovat vězně. V roce 1852 vydal spis „Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců“, který je komparativní studií tehdejších vězeňských systémů s hlubokým pohledem na problematiku nápravy pachatelů trestných činů. Právem může být nazýván nestorem české penologie. V tomto období, stejně jako předcházejících, vyskytly se čas od času případy potlačování politických odpůrců a jejich věznění. Největším soudním procesem se stal proces se členy tzv. Omladiny v 90. letech. V období rakouskouherské monarchie existoval trest smrti, avšak značný rozdíl je patrný mezi jeho ukládáním a výkonem. V letech 1876 až 1879 bylo uloženo 1.376 trestů smrti a z toho vykonáno pouze 44 trestů, tj. 3,2%

Expozice: 1. místnost - Utváření systému - období let 1848-1917

4. Moderní základy vězeňství

Po rozpadu habsburské monarchie v roce 1918 vznikla Československá republika v čele s prezidentem Tomášem G. Masarykem. Nový stát navázal na historické penitenciární tradice, akceptoval rakouský trestní zákon a k jeho naplňování vytvářel nové formy a postupy v právních i vězeňských otázkách. V roce 1931 byl vydán zákon č. 48, který komplexním způsobem upravil systém ochranné a ústavní výchovy mládeže s důrazem na výchovně vzdělávací přístup. V téže roce byl vydán zákon č. 123, který stanovil podmínky k výkonu trestu odnětí svobody u tzv. politických provinilců. Tito byli odsouzeni v souvislosti s šířením rasové, národnostní, náboženské nebo třídní nesnášenlivosti a většinou se rekrutovali z řad fašistů nebo komunistů. Političtí provinilci vykonávali trest odděleně od pachatelů kriminálních trestných činů v tzv. státním vězení a měli větší výhody. Mohli používat vlastního oděvu, nechat si donášet stravu z restaurace, sami rozhodovali o úpravě vlasů a vousů a nemuseli pracovat. Jejich korespondence a četba nebyla omezována, mohli déle pobývat mimo celu, častěji přijímat návštěvy apod. V Československé republice byly postupně zřízeny následující vězeňské a polepšovací justiční ústavy:

- 6 mužských trestnic k odpykávání trestů delších než 1 rok až na doživotí (Plzeň, Leopoldov, Valdice, Ilava, Mírov, Řepy - oddělení mladistvých mužů)
- 2 polepšovny pro mladistvé muže (Mikulov, Košice) do dosažení zletilosti ve věku 21 let
- 1 ženská trestnice v Řepích
- 1 trestní přechodný ústav v Leopoldově pro dlouhodobé trestance, kteří odpykali 2/3 trestu
- 37 věznic krajských soudů pro vyšetřovance a trestance, kteří odpykávali trest do 1 roku
- 379 věznic okresních soudů pro vyšetřovance a trestance s uloženým trestem od 12 hodin do 1 měsíce.

Informace o vězeňství nebyly utajovány. Svědčí o tom publikace „Vězeňství v Československé republice“ z roku 1930, která byla běžně dostupná a každý daňový poplatník se jejím prostřednictvím mohl seznámit se systémem československého vězeňství a s jednotlivými trestními ústavami

z hlediska početnosti a složení vězňů, vězeňského personálu, zacházení s vězni i kontroly vězeňství, která byla zajišťována jednak soudci, jednak poslanci a senátory Parlamentu. Publikace byla bohatě doplněna fotodokumentací z jednotlivých vězeňských zařízení.

Na činnosti vězeňství se nadále, významným způsobem a úspěšně podíleli učitelé, duchovní, lékaři a členové některých církevních řádů, zejména Řádu sv. Františka a Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského. Za významnou osobnost, která se v období trvání Československé republiky významně podílela na vytváření moderních základů vězeňství, je třeba považovat JUDr. Emila Lányho. Tento právník byl v roce 1920 pověřen organizací a správou vězeňství na ministerstvu spravedlnosti a od roku 1828 působil jako delegát československé vlády v mezinárodní komisi pro trestní právo a vězeňství. V rámci této činnosti vykonal celou řadu studijních cest do mnoha evropských vězeňských zařízení. Jeho životní osud však byl nepříznivý. Po okupaci Československé republiky se zapojil do protifašistického odboje, v roce 1944 byl zatčen gestapem a v roce 1945 za dramatických okolností zastřelen.

I když v průběhu trvání první republiky nedošlo ke zrušení trestu smrti, byl využíván velice střízlivě, čemuž v roce 1934 napomohlo vydání zákona č.91, který upřednostňoval ukládání trestu odnětí svobody do 30 let nebo doživotního trestu před trestem smrti. V důsledku této úpravy byl v letech 1918 až 1938 vykonán trest smrti pouze v 15 případech.

Expozice: 2. místnost - Moderní základy - období let 1918-1938

5. Rasová msta německého nacionálního socialismu

Dne 15.3.1939 došlo k obsazení československého území vojsky německého státu, jehož vláda se po roce 1933 ocitla v rukou politiků nacionálně socialistické strany (NSDAP) v čele s kancléřem Adolfem Hitlerem. Okupace vedla k rozbití Československé republiky odtržením Slovenska a Podkarpatské Rusi a vytvořením tzv. Protektorátu Čechy a Morava v rámci Velkoněmecké třetí říše. V Protektorátu podléhala výkonná moc v Čechách a na

Moravě německé okupační správě reprezentované v nejvyšší instanci zastupujícím říšským protektorem (Konstantin von Neurath, Reinhard Heydrich, Kurt Daluge) a později státním říšským ministrem Karlem Hermanem Frankem. Existence státního prezidenta, kterým se stal Emil Hácha a formální vlády neměla podstatný vliv na činnost správních, policejních a soudních úřadů v Protektorátu, která cílevědomě směřovala k poněmčování, vysídlování a fyzické likvidaci obyvatel Čech a Moravy.

Osoby zatčené německou kriminální policií nebo tajnou státní policií (gestapem) byly souzeny německým zemským soudem, zvláštním soudem, státním soudem nebo rychlým soudem. Německá trestní justice umísťovala zatčené ve věznicích vyšetřovací vazby a posílala je do koncentračních táborů. Tyto tábory vznikaly v Německu krátce po nástupu nacistů k moci a měly sloužit jako nástroj teroru vůči představitelům demokratické politické opozice, na které byla uvalována tzv. ochranná vazba. V německém Dachau byl vytvořen první a vzorový koncentrační tábor, podle něhož byly zřizovány další tábory (např. Auschwitz, Bergen-Belsen, Buchenwald, Flossenburg, Mauthausen, Ravensbrück, Sachsenhausen). Správu a ostrahu koncentračních táborů zabezpečovala ozbrojená složka SS (Schutz Staffel), která vznikla z původní stranické ochranky NSDAP. Údaje o počtech koncentračních táborů a jejich poboček v Německu a okupovaných zemích Evropy se v různých materiálech odlišují. Uvádí se 13 až 23 hlavních táborů, 500 až 900 poboček a dalších cca 165 pracovních táborů.

Na území Protektorátu byl zřízen menší koncentrační tábor v bývalé vojenské pevnosti Terezín u Litoměřic a pobočky některých dalších koncentračních táborů (např. Richard u Litoměřic, Rabštejn u České Kamenice, „B 29“ u Záluží. Dále bylo vybudováno 6 pracovních táborů pro muže (Hradiško u Benešova, Planá nad Lužnicí u Tábora, Mirošov u Plzně, Vítkovice a Kunčice u Ostravy a Hodonín u Kunštátu na Moravě). Z období tzv. druhé republiky (po roce 1938) byly využívány dva cikánské sběrné tábory, a to v Letech u Mirovic v jižních Čechách a Kunštátu poblíž Boskovic na Moravě. Využíván byl rovněž internační tábor ve Svatobořicích u Kyjova na Moravě. V jednotlivých okresech a krajích byly zabrány

pro činnost německé policie a justice veškerá vězeňská zařízení a jako vyšetřovací věznice smutně prosluly Petschkův palác a pankrácká věznice v Praze, dále Kounicovy koleje a pevnost Špilberk v Brně.

Nacisté si vytvořili zvláštní přístup k třídění vězňů, který vycházel z antropomorfních teorií a opíral se o příslušné rasové zákony. Svědčí o tom tzv. karty rasového popisu vězňů, obsahující údaje o antropometrických znacích jednotlivých vězňů (např. délka a obvod lebky, velikost a tvar uší a nosu, barva očí, barva vlasů, celkový tělesný habitus atd.), které se dochovaly z rasového průzkumu vězňů, prováděného v pankrácké věznici v roce 1943. Podle rasového ohodnocení bylo s vězni dále nakládáno.

Uvádí se, že v letech 1939 až 1945 přišlo o život kolem 360 tisíc obyvatel bývalého Československa, z toho 195 tisíc bylo umučeno v koncentračních táborech nebo popraveno.

Expozice: 2. místnost - Rasová msta - období let 1939-1945

6. Třídní msta podle sovětského vzoru

Po porážce hitlerovského fašismu v roce 1945 byla obnovena Československá republika v čele s prezidentem Edvardem Benešem a všechny státní instituce včetně vězeňství se postupně navracely do předválečné podoby.

Období let 1945 až 1947 bylo poznamenáno soustředováním německých říšských občanů, kteří žili na území Protektorátu, ve sběrných táborech a jejich odsunem do Německa. Tento postup nové československé vlády v otázce německého obyvatelstva našel oporu ve stanoviscích jednotlivých vítězných mocností a byl důsledně až fanaticky uplatňován. K soustředování Němců k odsunu dočasně sloužila různá improvizovaná ubytovací zařízení včetně některých bývalých nacistických pracovních táborů.

Po svém vítězství ve volbách v roce 1946 se komunistická strana systematicky a cílevědomě připravovala na převzetí politické moci v Československu a to i za použití ozbrojené síly. Komunistický poslanec Klement Gottwald, který se stal místopředsedou vlády, využil vládní krize v únoru 1948, donutil prezidenta k přijetí

demise většiny ministrů a navrhl nové složení vlády, vyhovující záměrům komunistů. Stal se předsedou nové vlády a posléze prezidentem republiky. Ocítl se pod silným politickým vlivem tehdejšího čelného představitele Sovětského svazu Josefa V. Stalina a podle jeho vzoru nastolil třídní diktaturu. Tím byly vytvořeny politické podmínky ke vzniku totalitního státu, v němž užití způsoby represe, vztah státní moci k vězňům a zacházení s nimi, zvláště s politickými vězni, bylo zcela neobvyklé. Již v říjnu 1948 byla vypracována základní legislativa, která politické represe legalizovala. Jde o zákony č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, č. 232/1948 Sb., o zřízení státního soudu a č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce. Demokraticky smýšlející občané se stali tzv. třídními nepřáteli, kteří byli stíháni za pomoci sovětských poradců a odsuzováni státním soudem v Praze nebo krajskými soudy k mnohaletým trestům odnětí svobody. Ke zvýšení vězeňské ubytovací kapacity byly zřizovány tábory nucené práce, kde byli vězňeni lidé na základě rozhodnutí tříčlenných komisí, které byly jmenovány krajskými národními výbory. Tyto tábory byly postupně zrušeny v roce 1956, avšak třídně politický přístup k vězněným osobám přetrvával.

V roce 1950 byl vydán nový trestní zákon č. 86 a trestní řád č. 87 a tím došlo i k nové úpravě výkonu trestu odnětí svobody. Tyto zákony chránily především totalitní politické a hospodářské zřízení. Na základě zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví byl v roce 1951 vydán Vězeňský řád, který zavedl třídně politickou diferenciaci vězňů a s konečnou platností nahradil vězeňské předpisy z první republiky. Dále byl vydán Služební řád Sboru vězeňské stráže. Fanatickými propagátory třídní nenávisti ve vězeňství se stali ministr spravedlnosti JUDr. Štefan Rais a jeho náměstek JUDr. Karel Klos. V roce 1952 existovalo celkem 335 trestních ústavů a věznic, z nichž 226 bylo ve správě ministerstva spravedlnosti a 109 ve správě ministerstva národní bezpečnosti. Dále bylo zřízeno 107 pracovních táborů, z nichž 87 podléhalo ministerstvu spravedlnosti a 20 ministerstvu národní bezpečnosti. V roce 1953 bylo vězeňství převedeno do působnosti ministerstva národní bezpečnosti a na těchto organizačních změnách se podílel i sovětský poradce. Ústředním orgánem vězeňství se stala Správa nápravných zařízení MNB a ve všech

krajích vznikla krajská oddělení nápravných zařízení při krajských správách Sboru národní bezpečnosti jako řídicí orgán vězeňských útvarů v rámci kraje.

V roce 1960 zabezpečovalo ministerstvo vnitra plnění úkolů ministerstva národní bezpečnosti, byla zrušena krajská oddělení nápravných zařízení a vznikla Správa nápravných zařízení MV. V roce 1961 byl vydán nový trestní zákon č. 140, trestní řád č. 141 a Řád pro výkon trestu odnětí svobody. Ze Směrnice pro nápravně výchovnou činnost mezi odsouzenými v nápravných zařízeních MV z roku 1961 vyplývá, že političtí vězni tvořili zvláštní kategorii tzv. „třídních nepřátel“. Rozhodujícím kritériem byla třídně politická charakteristika odsouzených a nikoliv druh a hloubka kriminálního narušení.

V letech 1946 až 1964 činil průměrný roční stav řádově 30 tisíc vězňů a za toto období je evidováno celkem 1.011 poprav oběšením, z toho přibližně ve 240 případech z čistě politických důvodů. Symbolem odporu proti totalitnímu režimu v 50. letech se stal generál Heliodor Píka a poslankyně JUDr. Milada Horáková, kteří byli popraveni. Posledním popraveným politickým vězněm byl Vladivoj Tomek v roce 1960.

Expozice: 2. Místnost - Třídní msta - období let 1946-1964

7. Rozvíjení odbornosti ve vězeňství

V roce 1957 vydala hospodářská a sociální rada Organizace spojených národů dokument pod názvem Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni, který se stal v 60. a 70. letech základní normou k provádění reformy vězeňských systémů v jednotlivých západoevropských zemích, ale také v Kanadě a USA. V Československé socialistické republice byl v duchu tohoto dokumentu vydán zákon č.59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, který lze považovat za legislativní základ dílčí reformy československého vězeňství. Současně vznikl Sbor nápravné výchovy jako vojensky organizovaný celek, jehož příslušníci byli určeni k zabezpečování výkonu vazby a trestu odnětí svobody.

Po federativním uspořádání státu v roce 1968 vzniklo ministerstvo spravedlnosti České socialistické republiky a ministerstvo spravedlnosti Slovenské socialistické republiky. Tato ministerstva převzala do své působnosti řízení vězeňství, které do té doby náleželo ministerstvu vnitra. Na území České

socialistické republiky byla zřízena správa Sboru nápravné výchovy ČSR se sídlem v Praze a na území Slovenské socialistické republiky správa Sboru nápravné výchovy SSR se sídlem v Bratislavě.

Lze říci, že s výjimkou doporučené duchovenské péče ve vězeňských zařízeních vyhověl zákon č.59/1965 Sb. zásadním požadavkům Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni. V této souvislosti byla třídně politická diferenciací vězňů nahrazena zařazováním odsouzených do tří nápravně výchovných skupin v závislosti na jejich kriminálním narušení. Zařazování bylo prováděno na základě rozsudku soudu. Do I. nápravně výchovné skupiny byli zařazováni většinou prvovězňené osoby za méně závažnou trestnou činnost, do II. většinou osoby, které se v posledních 10 letech dopustily úmyslného trestného činu a do III. většinou zvláště nebezpeční pachatelé a recidivisté.

Zavedení nápravně výchovné činnosti v nápravně výchovných ústavech umožnilo, aby s odsouzenými pracovali vychovatelé, sociální pracovníci, učitelé, speciální pedagogové a psychologové, kteří byli absolventy střední odborné nebo vysoké školy příslušného zaměření. Tito vězeňští specialisté při své každodenní činnosti s odsouzenými vnášeli do výkonu trestu odborné přístupy a tím pozitivně měnili způsob zacházení s odsouzenými a sociálně psychologické klima v jednotlivých ústavech.

Odborným centrem se stal Výzkumný ústav penologický, který byl založen v roce 1967 klinickým psychologem doc.PhDr. Jiřím Čepelákem. V tomto ústavu byl vytvořen odborný tým z psychologů, pedagogů, sociologů a právníků, který se zabýval studiem osobnosti vězněného pachatele, možnostmi jeho nápravy a podmínkami pro resocializaci v nápravně výchovných ústavech. Výzkumná činnost se opírala o studium zahraniční literatury a četné odborné kontakty s obdobnými zahraničními pracovišti směrem na východ i na západ. Výsledky základních i aplikovaných výzkumů byly přenášeny do praxe prostřednictvím odborných seminářů a školení a v rámci bohaté publikační činnosti.

Výzkumný ústav penologický poskytoval vězeňským specialistům celou řadu diagnostických a terapeutických metod, individuálních i skupinových, které se stále širší měrou uplatňovaly při zacházení s odsouzenými. Praktickým výsledkem bylo

zdokonalení výchovně vzdělávacího působení na mladistvé odsouzené a léčebně výchovné zacházení s odsouzenými alkoholiky a osobami, u kterých se ve větší míře vyskytovaly psychopatické poruchy. Odvážným experimentem bylo zřizování tzv. poboček nápravně výchovných ústavů I. nápravně výchovné skupiny, které nebyly střeženy klasickým způsobem. Periodika, vydávaná pod názvem Bulletin SNV a Studijní a informační materiály přesvědčivě dokumentují snahu Výzkumného ústavu penologického o rozvíjení odbornosti v českém vězeňství.

O rozvíjení penologie v oblasti práva se pokusil JUDr. Otto Novotný, který na odborné zacházení s vězňenými osobami upozornil publikací „O trestu a vězeňství“ v roce 1967. Jeho publikace byla ve své době výjimečnou učebnicí, ze které čerpali své poznatky vězeňští specialisté. O výkonu vazby již nelze hovořit s podobným nadšením. Po celá 70. a 80. léta nebyl vydán zákon o výkonu vazby a postup příslušníků Sboru nápravné výchovy, jakož i práva a povinnosti obviněných byly upraveny pouze Rozkazem ministra spravedlnosti, Rozkazem náčelníka správy Sboru nápravné výchovy, Instrukcemi správy Sboru nápravné výchovy a rozkazy jednotlivých náčelníků útvarů Sboru nápravné výchovy.

Lze říci, že pokud v 70. a 80. letech nadále docházelo k porušování základních lidských práv v místech výkonu vazby a trestu odnětí svobody, dělo se tak častěji ve věznicích, než v nápravně výchovných ústavech. V období let 1965 až 1980 bylo vykonáno celkem 39 poprav oběšením, které se týkaly odsouzených za spáchané několikanásobné vraždy.

Expozice: 3. místnost - Rozvíjení odbornosti - období let 1965-1980

8. Úpadek odbornosti ve vězeňství

Po roce 1980 bylo české vězeňství postiženo zásadním způsobem, pokud jde o normalizační opatření spojená se vstupem vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. Pod záminkou rušení neefektivních výzkumných pracovišť, které bylo celostátní akcí, zrušil ministr spravedlnosti JUDr. Jan Němec dnem 31.12.1980 Výzkumný ústav penologický. Jeho zrušení předcházelo stupňující se

využívání státní moci vůči zastáncům lidských práv, zejména po vzniku Charty 77, což se odrazilo v přílivu politických vězňů do výkonu vazby a trestu odnětí svobody.

Politici vězni byli drženi společně s pachateli kriminálních trestných činů. Za této situace protestovali mluvčí Charty 77 proti podmínkám ve vězeňství a petici, kterou v roce 1978 zaslali České národní radě, Slovenské národní radě a Národnímu shromáždění, adresovali též Výzkumnému ústavu penologickému, doc.PhDr. Čepelákovi, ke kterému se obraceli jako k odborné autoritě. Bylo o něm všeobecně známo, že je zastáncem důsledného prosazování Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni.

Zrušením Výzkumného ústavu penologického byla zásadním způsobem ochromena odborná činnost ve vězeňství a zastaveny pozitivní změny, které měly svůj původ v dílčí reformě vězeňství z roku 1968. Uplatňování pedagogicko psychologických zásad komunikace s vězni bylo zastíněno vyžadováním prvků vojenské kázně u odsouzených i obviněných. Do činnosti Sboru nápravné výchovy se promítl tvrdý politický a policejní přístup k vězňům, preference jejich ekonomického využívání, zejména při řešení potíží národního hospodářství, dále uplatňování vojenských metod řízení a byrokratizace celého vězeňského systému. V souvislosti s aktivitou Komunistické strany Československa, zaměřenou na popírání skutečností uváděných v politické výzvě „Několik vět“, vyjádřily svůj negativní postoj jednotlivé orgány státní správy, včetně správy Sboru nápravné výchovy.

K 1.1.1989 existovalo celkem 37 útvarů Sboru nápravné výchovy ČSR, z toho Ústřední eskortní středisko v Praze, 9 věznic (pro výkon vazby), 6 nápravně výchovných ústavů I. nápravně výchovné skupiny s 5 pobočkami (Drahonice, Holešovice, Dříň, Šmikousy, Pouchov), 14 nápravně výchovných ústavů II. nápravně výchovné skupiny a 3 nápravně výchovné ústavy III. nápravně výchovné skupiny (Valdice, Mírov, Opava). Odsouzené ženy vykonávaly trest odnětí svobody v nápravně výchovných ústavech Všešrdy (I. NVS), Pardubice (II. NVS) a Opava (III. NVS). Mladiství vykonávali trest odnětí svobody ve speciálních ústavech a to ženy v Pardubicích a muži v Libkovicích a Opavě. Celkový počet vězňů činil 23.476

osob, z toho 2.860 osob ve výkonu vazby a 20.616 osob ve výkonu trestu odnětí svobody.

V období let 1981 až 1989 bylo vykonáno celkem 15 poprav oběšením, které se opět týkaly pachatelů vražd. Poslední poprava byla vykonána na 36letém odsouzeném za pětinasobnou vraždu v únoru 1989. Po 17.11.1989 byl výkon trestu smrti pozastaven.

Expozice: 3. místnost - Úpadek odbornosti - období let 1981-1989

9. Reformní úsilí ve vězeňství

Na základě vnitropolitických změn v Československé socialistické republice po 17.11.1989 dochází k obnově demokratického státu v čele s novým prezidentem Václavem Havlem, signatářem Charty 77, který byl také politickým vězňem. V lednu 1990 vyhláší prezident republiky rozsáhlou amnestii, v jejímž důsledku zůstalo ve vězeňských zařízeních z přibližně 23 tisíc vězňů jen 6 tisíc. Této amnestii předcházelo propuštění 50 politických vězňů již v prosinci 1989.

Pachatelé závažných násilných trestných činů, kterých se amnestie netýkala, se nespokojili se svojí situací a pokoušeli se vynutit svobodu prostřednictvím hromadných protestních akcí a vzpour, které se lavinovitě šířily ve věznicích a nápravně výchovných ústavech na území celého státu. Nejzávažnější vězeňská vzpoura proběhla v nápravně výchovném ústavu Leopoldov na Slovensku. K jejímu potlačení musela být nasazena speciální bezpečnostní jednotka a početná asistence z řad příslušníků Sboru nápravné výchovy Slovenské republiky. Při potlačování vzpoury došlo k úmrtí jednoho odsouzeného a celá řada zranění se vyskytla na straně odsouzených i zakročujících příslušníků. Po vzpouře bylo 300 odsouzených dočasně umístěno v nápravně výchovném ústavu Kuřim, který se nachází na Moravě. Tímto opatřením bylo usnadněno obnovení činnosti nápravně výchovného ústavu v Leopoldově, který byl zčásti zničen požárem, úmyslně založeným vzbuřenci. Také se předešlo možnému propuknutí vzpour, pokud by byli vzbuřenci umístěni v jiných vězeňských zařízeních na Slovensku.

V červnu 1990 byly zahájeny проверки odborné a morální způsobilosti příslušníků Sboru nápravné výchovy, které prováděly občanské komise, vytvářené zejména z řad bývalých politických vězňů a členů

Občanského fóra. Prověrky byly ukončeny v závěru roku 1991 a v jejich průběhu bylo prověřeno přibližně 5.500 příslušníků Sboru nápravné výchovy, z nichž jen 400 bylo shledáno nezpůsobilými pro výkon služby ve vězeňství. Dalších 1000 příslušníků bylo uvolněno ze služebního poměru pro nesložení nové služební přísahy nebo z jiných důvodů na vlastní žádost.

V letech 1991 až 1992 byla ředitelství Sboru nápravné výchovy vypracována Koncepce rozvoje vězeňství v České republice v duchu Evropských vězeňských pravidel, která byla doporučena k realizaci právním expertem Rady Evropy. Nezbytné reformní kroky k postupnému uvádění koncepce do vězeňské praxe byly odvozeny z přehodnocení vývoje českého vězeňství v letech 1945 až 1989, zejména z poznání podmínek a příčin všech deformačních vlivů. V první řadě šlo o depolitizaci vězeňství, které se v minulosti stalo obávaným mocenským nástrojem k prosazování zájmů jedné politické strany. Nezbytným krokem byla též demilitarizace vězeňství ve smyslu odstranění zbytečných militantních prvků při zacházení s vězni. S tím souvisel i další krok v podobě decentralizace vězeňství s cílem posílit pravomoci ředitelů vězeňských zařízení a neméně významným krokem se stalo vytváření předpokladů k celkové humanizaci vězeňského systému.

Dnem 1.1.1993 vznikla Vězeňská služba České republiky na základě zákona č.555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráž České republiky. Podle tohoto zákona jsou ve vězeňství tři skupiny zaměstnanců : vězeňská stráž (zajišťuje strážní, dozorcí a eskortní službu), justiční stráž (zajišťuje ochranu soudů a ministerstva spravedlnosti) a správní služba (zajišťuje odbornou činnost v oblasti zacházení s vězni, zdravotnictví, administrativního, ekonomického a technického zabezpečení). Podmínky výkonu vazby, zejména práva a povinnosti obviněných, byly upraveny zákonem č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby. Výkon trestu odnětí svobody byl upraven zákonem č. 294/1993 Sb., který je již osmou novelou zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. Podstatnou změnou bylo nahrazení tří nápravně výchovných skupin čtyřmi typy věznic: s dohledem, dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou.

Vězeňská služba ČR má k dispozici celkem 33 vazebních věznic a věznic, z toho 2 speciální zařízení pro mladistvé (Opava, Všehrdy), 2 pro ženy (Pardubice, Praha-Řepy) a dále 3 vězeňské nemocnice (Praha, Brno, Ostrov). Z důvodu permanentní přeplněnosti je ve většině vězeňských zařízení zabezpečován výkon vazby i trestu odnětí svobody. Základními organizačními články jsou vazební věznice a věznice, které jsou centrálně řízeny generálním ředitelem Vězeňské služby ČR. Za vězeňství odpovídá ze zákona ministr spravedlnosti.

Vnější kontrolu vězeňství vykonávají poslanci Parlamentu České republiky z podvýboru pro vězeňství, který byl zřízen při Výboru pro obranu a bezpečnost. Na základě příslušných mezinárodních smluv, jimiž je Česká republika vázána, náleží kontrolní pravomoci Evropskému výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) a Výboru proti mučení při Organizaci spojených národů (CAT).

Trest smrti byl zrušen v roce 1990 zákonem č. 175 a od té doby nejpřísnějším trestem zůstává doživotní trest, který k 31.3.1999 vykonávalo 15 odsouzených. K témuž datu činil celkový počet vězňů 23.149 osob, z toho 7.237 obviněných a 15.912 odsouzených.

Expozice: 3. místnost - Reforma vězeňství - období let 1990 - 1993

II. Pietní síň

Pietní síň byla zřízena k uctění památky popravených politických vězňů v období totalitních režimů ve 40. a 50. letech. V letech 1939 až 1945 docházelo ke krutým represím vůči obyvatelstvu na území Protektorátu Čech a Moravy a tuto skutečnost připomínají schránky se zeminou, která byla odebrána v místech hromadných poprav. Obce Lidice, Ležáky, Javoříčko, Ploština byly místy vyhlazování obyvatel. V největší schránce je uložena zemina z koncentračního tábora Osvětim (Auschwitz), kde zahynulo mnoho obyvatel z Čech, Moravy, Slezska i Slovenska.

Velkoplošná fotografie Malé terezínské pevnosti připomíná, že sloužila jako koncentrační tábor i jako pobočka pankrácké vyšetřovací věznice gestapa. V období 2. světové války jí prošlo 32.000 vězňů a ti, kteří přežili, byli po osvobození nalezeni

v zuboženém stavu. Ještě dlouho po ukončení války zde lékaři a zdravotníci sváděli boj s epidemií tuberkulózy. Další velkoplošná fotografie je zvětšeninou jednoho z dopisů na rozloučenou, které byly vězňům povoleny napsat před popravou v pankrácké sekýrárně. Vyvěšený český text vyhlášky o vykonání poprav dokumentuje, že poskytnutí jakýchkoliv prostředků hledaným osobám trestali nacisté smrtí.

Seznam obětí totalitní moci z let 1939 až 1945 zahrnuje pouze osoby, které byly odsouzeny k trestu smrti v důsledku politických nebo hospodářských provinění (ilegální výroba a distribuce potravin) a popraveny v pankrácké sekýrárně. Na tento seznam navazuje další z let 1949 až 1960, který uvádí jména osob odsouzených k trestu smrti z politických důvodů a popravených oběšením v pankrácké věznici i na dalších místech.

Velkoplošná fotografie zachycuje hlavní líčení v procesu s JUDr. Horákovou u státního soudu v Praze v roce 1950. Přes úsilí významných zahraničních osobností z oblasti politiky, vědy i kultury, které požadovaly udělení milosti, byla popravena oběšením dne 27.6.1950 v pankrácké věznici. Za vystavenou „ohrádkou“ pro obžalované stála JUDr. Horáková a další političtí vězni. Ze dvou pankráckých šibenic byl v roce 1992 nalezen pouze zbytek popravčího prkna, který byl zaklínován ve vybetonovaném otvoru za vězeňskou nemocnicí v pankrácké věznici a je pietně uložen ve vitríně.

Posláním pietní síně je nejen uctění památky obětí totalitní moci, ale především pohled do budoucna. Cesta k demokracii stála příliš mnoho obětí a proto nelze připustit opakování chyb z minulosti. K tomuto zamyšlení nabádá následující světelný text: „Porušování lidských práv není minulostí, násilí a krutost jsou stále nablízku, všichni jsme zodpovědní za demokracii a svobodu, každý z nás a každý den, krev obětí totalitní moci zavazuje“.

Expozice: 4. místnost - Oběti totalitní moci ve 40. a 50. letech - období let 1939-1945 a 1949-1960

III. Pankrácká sekýrárna (1943-1945)

1. Zasedací místnost

V této místnosti se scházela nacistická komise, která dohlížela nad výkonem trestu smrti gilotinou. Popravky byly vykonávány obvykle v úterý a čtvrtek po 16. hodině a v té době byli odsouzení předváděni německými dozorcí z oddělení II/A pankrácké věznice. Uvádí se, že v komisi zasedal státní návladní nacistické justice, velitel pankrácké vyšetřovací věznice gestapa, funkcionář nacistické strany NSDAP, zapisovatel a lékař. Odsouzení byli předváděni pouze ve spodním prádle a s rukama spoutanýma dozadu. Ženy měly vlasy vyčesány nebo ustřiženy. Po předvedení provedl státní návladní osobní identifikaci a oznámil odsouzenému, že bude vykonána poprava. Poté se dostavil kat Weiss se dvěma pomocníky a odvedl ho do popravčí místnosti.

Expozice: 5. místnost - období let 1943-1945

2. Popravčí místnost

Odsouzený byl přiveden ke gilotině, položen břichem na dřevěnou lavici tak, aby jeho krk zapadal do výřezu pod břitem gilotiny a čelo se opíralo o kožený řemen. V této poloze byl přidržován katovými pomocníky, kat stiskl páku, která uvolnila břit a došlo ke stětí. Po vykonané popravě bylo tělo odsouzeného zbaveno spodního prádla a přeneseno do vedlejší místnosti, tzv. rakvárně. Po poslední popravě dne 26.4.1945 byla gilotina demontována a její kovová část svržena z Karlova mostu do Vltavy, neboť se blížilo osvobození Prahy a němečtí nacisté již houfně utíkali. V popravčí místnosti se nachází též ocelová traverza s pohyblivými háky, které sloužily k popravám oběšením. Údajně se tento způsob exekuce prováděl mimo dny určené k popravám gilotinou a toto zařízení obsluhovali příslušníci SS, nikoliv Weissova skupina. Přesné informace o počtu a složení oběšených osob se nedochovaly, existují pouze tvrzení, že tak byli popravováni němečtí vojenští zběhové a věznění Židé.

Expozice: 6. místnost - období let 1943-1945

3. Místnost rakvárně

Do této místnosti byla přenášena těla popravených a hvězdicovitým způsobem ukládána kolem kanálku uprostřed podlahy, aby mohla odtékat krev. Dodnes jsou patrné paprskovité stopy, které vznikly chemickou reakcí krve s podlahou. Potom byla těla

ukládána do podlouhlých beden a v nich dopravována ke spálení do strašnického krematoria. Dne 5.5.1945 vyklidili nacisté pankráckou věznici a její řízení přešlo do české správy. V té době bylo vězněno v celách smrti ještě 55 odsouzených, které již nacisté nestačili popravit. Zjistilo se, že ve všech místnostech pankrácké sekyrárny byly instalovány nálože, jejichž odpálení mělo zahladit veškeré stopy po páchaném násilí. Na panelu je dokumentován výsledek úředního ohledání prostorů pankrácké sekyrárny po převzetí věznice do české správy. Z úředního protokolu vyplývá, že byly v této místnosti nalezeny určité předměty, které se zde již nenacházejí. Šlo o dřevěná nosítka, nástroje k seřizování a opravám gilotiny, lahve od alkoholu a zakrvácené hadry. Kromě těchto předmětů se tato i ostatní místnosti sekyrárny dochovaly v autentické podobě.

Expozice: 7. místnost - období let 1943-1945

Závěr

Památník Pankrác byl dobudován v letech 1994 až 1995 z prostředků Vězeňské služby ČR a je výsledkem spolupráce Kabinetu dokumentace a historie sekretariátu generálního ředitele Vězeňské služby ČR s bývalými politickými vězni a příslušnými vědeckými a kulturními institucemi, zejména s Národním muzeem v Praze, Státním ústředním archívem v Praze, Státním oblastním archívem v Praze, Muzeem hlavního města Prahy, Muzeem Policie ČR, Muzeem města Brna a Muzeem Kroměřížska. Přednostně slouží jako speciální učebna k odborné přípravě frekventantů Institutu vzdělávání Vězeňské služby ČR a pro potřebu resortu Ministerstva spravedlnosti. Dále je využíván k pietním shromážděním pořádaným bývalými politickými vězni a v omezeném rozsahu je k dispozici i veřejnosti, zejména studentům středních a vysokých škol včetně Policejní akademie.

Aleš Kýr

Autorský kolektiv:

Scénář: PhDr. Aleš Kýr, Mgr. Václav Tomášek

Výtvarná realizace: Břetislav Dadák

Fotodokumentace: PaedDr. Lubomír Bajcura,

Miroslav Langer

Technická spolupráce: JUDr. Jaroslav Gruber, Milan Kozák, Pavel Mráček

PhDr. Dušan Janák

Referát přednesený na konferenci „Československé vězeňství 1945 – 1955“

Vážené dámy, vážení pánové,
je mi ctí, že mohu vystoupit na tak reprezentativním fóru a seznámit vás s výsledky výzkumného projektu Grantové agentury ČR č. 409/99/0374 „Retribuční vězni a české vězeňství 1945 – 1955“. Při řešení projektu spolupracovalo Slezské zemské muzeum v Opavě s generálním ředitelstvím Vězeňské služby ČR (VS ČR), výzkum probíhal od počátku roku 1999 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě (SÚ SZM) a v Kabinetu dokumentace a historie Vězeňské služby ČR (Kabinet VS ČR), který je detašovaným pracovištěm Institutu vzdělávání VS ČR, a skončí k 30. červnu letošního roku. Rád bych využil této příležitosti a jménem řešitelského týmu poděkoval především paní generální ředitelce VS ČR Mgr. Kamile Meclové, jejímu prvnímu náměstkovi PaedDr. Bohuslavu Burkiwiczovi a řediteli Slezského zemského muzea v Opavě PhDr. Jaromíru Kalusovi, kteří projevíli hluboké porozumění pro potřeby výzkumu a poskytli nám všestrannou podporu, což vyjádřili i osobní záštitou a účastí na mezinárodním semináři a konferenci, které se v rámci grantu konaly. Vzácné pochopení a pomoc jsme našli i u ředitele Institutu vzdělávání VS ČR PhDr. Miloslava Jůzla.

Cílem projektu bylo podat na pozadí dobového vývoje českého vězeňství přehled

problematiky retribučních vězňů, tj. osob odsouzených k trestu odnětí svobody na základě retribučních právních norem z let 1945 – 1948 (především dekretů prezidenta republiky č. 16 a 17 Sb. z 19. 6. 1945, navazujících vyhlášek a zákonů z let 1946 – 1947 a zákona č. 33 Sb. z 25. 3. 1948). Přitom měl být charakterizován vývoj vězeňské správy a personálu, složení vězeňské populace i retribučních vězňů, způsobů věznění a zacházení s vězni včetně pracovní povinnosti. Výzkum měl postihnout i změny trestní politiky určující podobu vězeňství po únoru 1948 a problematiku retribuční v širším kontextu vývoje české společnosti. Takto strukturovaný projekt navazoval na předchozí výsledky výzkumů soudních i mimosoudních perzekucí obyvatelstva v poválečném desetiletí, podporovaných Grantovou agenturou České republiky (GA ČR), a měl interdisciplinární charakter zohledňující především historické, ale i právní, sociologické a penologické aspekty. Projekt měl od počátku charakter základního výzkumu, přičemž některé obecnější otázky týkající se vývoje vězeňství nebo retribučního soudnictví jsme zkoumali koordinovaně a ve spolupráci s řešitelskými týmy projektů Grantové agentury AV ČR o židovské problematice ve spisech mimořádných lidových soudů a Ministerstva zahraničních věcí ČR o osudech československých občanů v bývalém SSSR. Navržený postup i metodika výzkumu byly dodrženy, podstatně se však rozšířila pramenná základna, tematický záměr, prezentace dílčích výsledků a mezinárodní spolupráce i podoba závěrečných výstupů, takže výzkum nabyl středoevropských parametrů.

Vzhledem k dosud nepříliš četné odborné české a slovenské literatuře probíhalo studium literatury zahraniční, zvláště polské, ruské a německé, soustředované systematicky v SÚ SZM. Dalším organizačním a technickým centrem výzkumu byl Kabinet VS ČR, kde byly shromažďovány vzpomínky vězňů. Řešitelský tým zpracoval přes 200 kartonů, svazků a fasciklů z téměř čtyř desítek fondů tuzemských ústředních i regionálních archivů, ale i Archivu Sboru vězeňské a justiční stráže v Leopoldově či Státního archivu Ruské federace nebo Ruského státního vojenského archivu v Moskvě, zhruba stejně rozsáhlý soubor archivního materiálu byl využit při tvorbě databází zachycujících osudy vybraného souboru retribučních vězňů. Tak

široce pojatý výzkum umožnila externí spolupráce s řadou archivářů i historiků včetně zapojení doktorandů Slezské univerzity, mezinárodní kontakty s odborníky ze Slovenska, Polska i Německa a studium v našich i zahraničních archivech a knihovnách. Projekt byl rozvržen do čtyř relativně samostatných dílčích úkolů. Historický výzkum vývoje a organizační struktury českého vězeňství ve sledovaném období, který jsem prováděl jako řešitel grantu, bylo nutné na základě dílčích závěrů rozšířit v řadě aspektů na celé československé vězeňství, což si vyžádalo provedení alespoň orientačního výzkumu archivních fondů v Archivu ZVJS SR v Leopoldově. V návaznosti na dřívější výzkumy byl analyzován širší komplex otázek, souvisejících s existencí táborových soustav a nucené práce po druhé světové válce ve středoevropských zemích, zejména v Československu a v Polsku. Stav zpracování této problematiky v české a slovenské historiografii byl mj. zhodnocen v sekci soudobých dějin na VIII. sjezdu českých historiků v září 1999 v Hradci Králové, širšími mezinárodními souvislostmi se zabývala studie publikovaná v roce 2000 v časopise České vězeňství, o srovnání některých aspektů TNP a pracovních táborů. Zvláštní komise v Polsku jsem se pokusil v příspěvku připraveném pro konferenci v Jaworzne v říjnu 2001.¹ Pozornost byla věnována i vývoji jednotlivých TNP a jejich integraci do celostátní soustavy vězeňských zařízení počátkem 50. let. O existenci těchto táborů na severní Moravě a ve Slezsku pojednával referát na mezinárodní konferenci Obozy odosobnienia na Górnym Śląsku w latach 1945 – 1954, která se konala v prosinci 1999 v Opolí, byly publikovány i dvě dílčí studie o TNP pro muže v Třinci a pro ženy ve Valticích. Stručný nástin vývoje vězeňských táborů i TNP v letech 1948 – 1955 pak byl prezentován na konferenci česko-rumunské komise historiků v září 2001 v Jasech.² V rámci tohoto dílčího úkolu jsem

¹ JANÁK, D.: Perzekuce a represe v letech 1948 – 1954. In: Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků. Usp. J. Kocián a O. Tůma. Praha 2001, s. 82-93. – TÝŽ: Nucená práce a pracovní tábory v totalitních režimech. České vězeňství, 8, 2000, č. 1, s. 47-55. – TÝŽ: K problematice pracovních táborů v Polsku a Československu v letech 1945 – 1954. Opava, Slezský ústav SZM 2001, 18 s. rkp.

² TÝŽ: Tábory nucené práce na severní Moravě a ve Slezsku v letech 1948 – 1954. In: Studia Śląskie, tom 59. Opole 2000, s. 201-228. - TÝŽ: Tábor nucené práce

analyzoval politické a právní aspekty existence různých vězeňských soustav v Československu, jejich resortní začlenění a řízení i unifikační a centralizační trendy po únoru 1948, které vrcholily od podzimu 1952 vytvářením jednotné struktury československého vězeňství podléhajícího podle sovětského vzoru Bezpečnosti, a sledoval také vývoj a proměny vězeňského personálu, orientačně i počet a strukturu vězňů a internovaných osob v ČSR.³

Vývoj vězeňské populace i životních a pracovních podmínek v různých typech táborových zařízení, věznic a trestních ústavů v českých zemích popsal a zhodnotil spolupracovník řešitele T. Staněk (SÚ SZM). Na tomto pozadí zevrubně analyzoval problematiku retribučních vězňů, tvořících v prvních poválečných letech většinu a ještě v polovině roku 1950 téměř třetinu uvězněných, v širších souvislostech dobové trestní politiky a vyrovnávání české společnosti s minulostí v období tzv. lidové demokracie i totalitního komunistického režimu. Přitom byly sledovány vztahy mezi retribučními a politickými vězni komunistického režimu, profily významných retribučních vězňů a další dosud neobjasněné otázky. Speciální pozornost byla věnována osudům německých retribučních vězňů, z nichž byla po roce 1950 většina předčasně propuštěna a vysídlena, mj. i v rámci snah sovětského bloku o opatrnou normalizaci vztahů se SRN. Vzhledem k početnosti a významu německých retribučních vězňů (např. ještě v květnu 1950 bylo v Československu vykázáno více než 6 tisíc Němců, kteří tehdy představovali 59 % retribučních vězňů) byla věnována speciální pozornost jejich osudům. V souvislosti s politickými zájmy tehdejší

vládnoucí garnitury, mj. opatrnou snahou sovětského bloku o jistou normalizaci poměrů se SRN, byla naprostá většina z nich vysídlena za hranice ještě před odpykáním plné výměry trestů, takže v dubnu 1956 bylo v ČSR už jenom 62 německých retribučních vězňů. Výsledky výzkumu byly postupně prezentovány v příspěvku o situaci tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích v letech 1945 – 1948, předneseném na VIII. sjezdu českých historiků, a ve dvou studiích zpracovávajících základní fakta a informace o retribučních vězňích v českých zemích v letech 1945 – 1955 a problematiku vysídlení německých retribučních vězňů v letech 1950 – 1955.⁴

Spoluřešitel A. Kýr (Kabinet VS ČR) sledoval diferenciaci vězňů, způsoby věznění a zacházení s vězni ze sociologického, ale zejména penologického hlediska. Postupný odklon československého poválečného vězeňství od penitenciárních principů se pokusil ukázat zejména na srovnání základních předpisů upravujících zacházení s vězni v letech 1945 – 1955 s mezinárodně platným Souborem pravidel pro zacházení s vězni.⁵ Je nutno zdůraznit, že v průběhu grantu byly získané poznatky a dílčí závěry mnohostranně využívány v činnosti Kabinetu dokumentace a historie vězeňství. Uplatňovaly se především při odborné přípravě příslušníků i občanských pracovníků VS ČR v rámci Institutu vzdělávání VS ČR, při poskytování konzultací studentům, redaktorům i televizním a filmovým týmům, při upřesňování informací o činnosti vězeňských zařízení po roce 1948 pro odškodňování bývalých politických vězňů i při přípravě podkladů k procesním účelům na základě dožadání ÚDV. Řadu organizačních a technických úkolů v rámci grantu včetně přípravy semináře a konference zajišťovala A. Kafková z Kabinetu.

v Třinci. Těšínsko, 42, 1999, č. 3, s. 11-16. – TÝŽ: Tábor nucené práce ve Valticích. In: Město Valtice. Břeclav 2001, s. 361-376. – TÝŽ: Táborové systémy v Československu 1948 – 1955. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001, 21 s. rkp.

³ TÝŽ: Organizace a řízení československého vězeňství 1945 – 1955. In: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955. Sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25. 10. 2000 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR 409/99/0374. Příloha časopisu České vězeňství, 9, 2001, č. 3, s. 3-49. TÝŽ: Retribuční vězni a československé vězeňství 1945 – 1955. Stav a výsledky výzkumu. In: Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945 – 1955. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28.-29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Opava, Slezské zemské muzeum 2001, s. 10-22.

⁴ STANĚK, T.: K situaci takzvaného státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích v letech 1945 – 1948. In: Deset let ...c.d., s. 42-55. – TÝŽ: K problematice tzv. retribučních vězňů v českých zemích v letech 1945 – 1955 (základní souvislosti a fakta). In: Vězeňství ...c.d., s. 112-149. – TÝŽ: Vysídlení retribučních vězňů německé národnosti z Československa v letech 1950 – 1956. In: Vězeňské systémy... c.d., s. 46-77.

⁵ KÝR, A.: Zacházení s vězni na území ČSR v letech 1945 – 1955. In: Vězeňství... c.d., s. 50-86. TÝŽ: Některé sociologické aspekty zacházení s vězni v ČSR v letech 1945 – 1955. In: Vězeňské systémy... c.d., s. 23-45.

Poslední tematický úkol představovala počítačová analýza osudů vybraného souboru retribučních vězňů na základě spisového materiálu mimořádných lidových soudů (MLS) v Opavě (2187 spisů), Ostravě (1841 spisů) a Novém Jičíně (1132 spisů) uložených v Zemském archivu v Opavě. Zpracování databázi řídil řešitel, který zajistil přípravu a ověření speciálního programu i výběr a instruktáž externích spolupracovníků, kteří prováděli excerpce vybraných údajů a jejich přepis do databázi (především J. Mašata a P. Šrámek z Opavy a A. Kafková z Kabinetu VS ČR). Vedle osobních údajů odsouzeného a základních informací o trestní věci byla sledována řada dat týkajících se vazby a výkonu trestu:

- místa výkonu zajišťovací a vyšetřovací vazby i výkonu trestu v časové postoupnosti;
- započtení vazby nebo její části do trestu;
- nařízení výkonu celého trestu ve zvláštních nucených pracovních oddílech;
- zdravotní stav vězněného (zdravotní klasifikace v jednotlivých obdobích věznění, údaje o konkrétních chorobách, zdravotních komplikacích či úrazech);
- podávání a vyřizování žádostí o milost, obnovu soudního řízení nebo o zařazení do odsunu.

Vzhledem k torzovitosti některých soudních spisů byl výzkumný záměr rozšířen na fond Nápravné zařízení Mírov (cca 1 700 spisů). Jedná se o jeden z největších trestních ústavů, jimž prošla řada retribučních vězňů odsouzených MLS v Ostravě, Opavě a Novém Jičíně. Vězeňské spisy obsahují přesnější údaje o zdravotním stavu, přemístování a pracovním zařazování vězňů včetně informací, které se v materiálech MLS vůbec neobjevují (např. zařazování vězňů do pracovních tříd), týkají se však pouze vězňů, kteří zde trest skončili. Přesto databáze z Mírova umožňuje doplnění databázi MLS, nabízí možnosti komparace osudu jednotlivých vězňů a představuje zajímavý pramen pro poznání struktury vězeňské populace v tomto zařízení.

Výsledkem tohoto dílčího úkolu jsou čtyři databáze obsahující údaje o více než 4 tisících vězňů: Osudy retribučních vězňů odsouzených MLS v Opavě (996 osob), MLS v Novém Jičíně (653 osob) a MLS v Ostravě (1331 osob) v letech 1945 – 1955, Trestní ústav Mírov 1945 – 1955 (1050 osob). Enormní rozsah i časová náročnost prací

způsobily, že k vyhodnocování databázi v širším měřítku se přistoupilo teprve na sklonku minulého roku, i když první studie vznikly již na podzim 2000.⁶

V rámci grantu uskutečnili členové řešitelského týmu šest zahraničních cest a jeden dlouhodobější pobyt, při nichž vedle studia v knihovnách a archivech v Mnichově a ve Varšavě byly výsledky grantu prezentovány na mezinárodních konferencích v Polsku v Opolí, Vratislavi a Jaworzně a v Rumunsku v Jasech; letos na podzim bych měl o výsledcích grantu referovat na konferenci Collegia Carolina v Mnichově. Řadu zajímavých poznatků přinesl výzkum problematiky vězeňského systému v bývalém Sovětském svazu, otázek věznění československých občanů a jáchymovských táborů pro německé válečné zajatce ze SSSR ve fondech ústředních ruských archivů v Moskvě i studium v Archivu Zboru väzenskej a justičnej stráže (ZVJS) v Leopoldově.

Studijní cesty a účast na konferencích přispěly k rozšíření mezinárodního zázemí projektu, tvořeného zpočátku hlavně zahraničními kontakty Kabinetu VS ČR (kriminologické pracoviště dolnosaského vězeňství v Hannoveru, vzdělávací centrum polského vězeňství v Kaliszi aj.), a vedly k navázání trvalejší spolupráce s pracovníky vědeckých ústavů a universit v Zelené Hoře, Opolí a Katovicích, Archivu ZVJS v Leopoldově a univerzity v Banské Bystrici nebo úřadu spolkového zmocněnce pro Stasi v Berlíně. To umožnilo zahájit na semináři Vězeňství ve střední Evropě 1945 – 1955, jenž se konal 25. října 2000 v Zotavovně Vězeňské služby ČR v Praze, diskusi o vývoji vězeňství v tomto regionu, která pokračovala na konferenci Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945 – 1955, uspořádané na stejném místě ve dnech 28.- 29. listopadu 2001.

Výzkum přinesl první ucelený obraz vývoje českého, v mnoha směrech i

⁶ Šrámek, P.: Archivní prameny k vězeňství v Zemském archivu Opava a výzkum fondu Nápravné zařízení Mírov 1945 – 1954. In: Vězeňství... c.d., s. 176-184. – Mašata, Jiří: Osudy vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně v letech 1945 - 1948. Tamtéž, s. 196 – 200. – Týž: Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně. In: Vězeňské systémy... c.d., s. 95-105.

československého, vězeňství a osudů tzv. retribučních vězňů v českých zemích v poválečném desetiletí. Původní záměry, které předpokládaly vedle několika podkladových a materiálových studií zpracování a vyhodnocení jedné databáze, uspořádání mezinárodní konference a vydání závěrečného sborníku nebo tematicky členěné monografie, byly značně rozšířeny. Během řešení vznikly tři desítky publikovaných studií, rukopisů a materiálů, na nichž se podíleli i externí spolupracovníci (J. Bílek, M. Borák, P. Šrámek, J. Mašata).⁷ Závěrečné výstupy představují jednak oba sborníky z akcí pořádaných v rámci grantu, jednak tři monografie, zpracované členy řešitelského týmu. Snažil jsem se postihnout politické, legislativní i organizační aspekty a mechanismy vývoje vězeňství a jeho přeměny v represivní nástroj komunistického režimu, A. Kýr podal přehled základních předpisů o zacházení s vězni ve srovnání s mezinárodně platnými pravidly, T. Staněk zhodnotil průběh a důsledky tzv. retribuční pro českou společnost i postavení a osudy retribučních vězňů, zvláště německých, na pozadí vývoje vězeňské populace.

Dosavadní výsledky jsou dobrým východiskem pro další pokračování výzkumu československého vězeňství, jehož projekt bychom chtěli předložit Grantové agentuře ČR v roce 2003. Vedle sledování již zkoumaných okruhů v letech 1956 – 1968 by se měla pozornost soustředit na oblast oral history, tj. na sběr a zpracování vzpomínek bývalých politických a retribučních vězňů od roku 1945, prohloubení poznatků k některým specifickým problémům (např. vojenskému vězeňství), příprava edice pramenů z let 1945 – 1968 a v neposlední řadě i rozšíření sociologických analýz vězeňského personálu a populace.

⁷ Externí spolupracovníci publikovali celkem 7 příspěvků ve sbornících ze semináře a konference. Z rukopisů např. JANÁK, D.: Tábory nucené práce v ČSR v letech 1948-1954. Doktorská práce. Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, 2000. 547 s. rkp. – BORÁK, M.- JANÁK, D.: Československé „retribuční“ soudnictví v letech 1945-1948 a německá problematika ve spisech mimořádných lidových soudů Moravská Ostrava, Opava a Nový Jičín. Pro Bohemii, Mnichov. 39 s. rkp. – MAŠATA, J.: Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených MLS v Opavě a Novém Jičíně. Pro Slezský sborník. 52 s. rkp.

Pro pokračování výzkumů mluví mj. i skutečnost, že v současné době lze sestavit širší řešitelský tým, který je schopen tento úkol úspěšně zvládnout. Podle našich představ by mohl zahrnovat dosavadní externí spolupracovníky z archivů, ústavů a vysokých škol, středisko oral history z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, případně další odborníky (např. z ÚDV v Praze nebo Muzea III. odboje v Příbrami), ale i doktorandy a studenty Slezské univerzity či dalších vysokých škol.

Důležitým aspektem takto koncipovaného výzkumu jsou i dobré podmínky pro mezinárodní spolupráci, především kontakty Kabinetu dokumentace a historie VS ČR s Archivem väzenskej a justičnej stráže v Leopoldově a Vzdělávacím centrem polského vězeňství v Kaliszi v rámci platných dohod GŘ VS ČR. Vcelku reálná je i komparace některých aspektů vývoje československého a polského vězeňství v období 1945 – 1956, resp. 1968 (např. legislativy, organizační struktury a typologie vězeňských zařízení, geneze a vývoje táborových soustav), o níž bychom chtěli jednat s polskými kolegy. Připravovaný výzkumný projekt by tak umožnil pokračování mezinárodní diskuse o úloze vězeňství při sovětizaci střední Evropy a přispěl k objasnění poválečného vývoje především v Československu a v Polsku.

Dušan Janák, vědecký pracovník Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě

Mezinárodní historická konference

Ve dnech 14. - 16.4. 2003 se uskutečnila v konferenčním sále Zotavovny VS ČR Praha mezinárodní historická konference, kterou pořádal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci se zahraničními partnery a Kabinetem dokumentace a historie VS ČR. Předmětem jednání byly politické procesy 50. let, včetně případu "Slánský a spol." Podíl Kabinetu dokumentace a historie VS ČR spočíval zejména v realizaci expozice, přípravě diskusního příspěvku a zabezpečení prohlídky bývalého popravistiště ve vazební věznici Praha - Pankrác. Expozice vybraných dokumentů s názvem "Rudolf Slánský a proces s vedením tzv. protistátního centra v roce 1952," byla vytvořena ve spolupráci se Státním ústředním archívem v Praze a byla instalována přímo v konferenčním sále. Všem zájemcům z řad pracovníků resortu Ministerstva

spravedlnosti a Vězeňské služby byla zpřístupněna až do poloviny měsíce května. Diskusní příspěvek s názvem "Výkon vyšetřovací vazby a trestu smrti v případě Slánský a spol." přednesl PhDr. Aleš Kýr. Součástí konference byla prohlídka bývalého popraviště z 50. let (za nemocnicí) ve vazební věznici Praha Pankrác. Výstupem konference bude sborník, který vydá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Aleš Kýr

Otevření výstavy v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích

Dne 15.5.2003 byla v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích slavnostně otevřena výstava o historických zajímavostech ve stravování a stolování s názvem "Dobrou chuť!" která potrvá do 25.1.2004

Expozice Vězeňské služby ČR

Součástí této výstavy je i malá expozice (5 panelů a 2 vitríny) s názvem "Kapitoly z vězeňského stravování", kterou připravil Kabinet dokumentace a historie VS ČR ve spolupráci s odborem logistiky a výrobní činnosti Generálního ředitelství VS ČR. Jednotlivé kapitoly jsou označeny následujícími názvy, které charakterizují příslušné soubory vybraných exponátů (fotografií, dokumentů a jídelního nádobí):

- 1.Od hladomorny k vězeňské kuchyni
- 2.Od sytosti ke zdravé výživě
- 3.Od jednotné stravy k respektování odlišností
- 4.Od jídelní misky ke stolování
- 5.Od spíže ke skladovacím technologiím.

Vhodným a poutavým doplňkem je figurína vězeňského kuchaře v nově vyvzorovaném pracovním oděvu a dveře cely z bývalé věznice v Písku.

U příležitosti slavnostního otevření výstavy za přítomnosti hejtmána Jihočeského kraje se konala ochutnávka některých historických jídel. Pozornost přítomných hostů vzbudila i ochutnávka vzorku oběda (sekaná svíčková s knedlíkem), který se toho dne podával obviněným ve vazební věznici České Budějovice.

Zahájení výstavy se zúčastnili pracovníci Kabinetu dokumentace a historie VS ČR a ředitel vazební věznice České Budějovice. Je možno konstatovat, že účast VS ČR na pořádání tak významné výstavy ukázala, že stravování prolíná všemi oblastmi společenského života včetně vězeňství, kde probíhal dlouhodobý a nesnadný proces, který byl završen moderním způsobem stravování se zřetelem na plnění Evropských vězeňských pravidel.

Aleš Kýr

Uctění památky obětí nacismu

Dne 7.5.2003 se uskutečnilo již tradiční uctění památky obětí nacismu, které pořádal Kabinet dokumentace a historie VS ČR ve spolupráci s vedením vazební věznice Praha-Pankrác a Českým svazem bojovníků za svobodu. Pietního aktu se zúčastnil I. náměstek generální ředitelky VS ČR PaedDr. B. Burkiewicz, ředitel vazební věznice Praha-Pankrác plk.JUDr. J. Gruber, ředitel Institutu vzdělávání VS ČR PhDr. M. Jůzl, předseda Vrchního soudu v Praze JUDr. V. Stibořík a delegát Českého svazu bojovníků za svobodu pan A. Kubát a pracovníci Kabinetu dokumentace a historie VS ČR.

Květiny položil k pietnímu místu první náměstek GR VS

Nejprve byly položeny květiny k pamětní desce pankráckých dozorců, kteří zahynuli v koncentračních táborech nebo padli

při pražském povstání. Tato deska je umístěna ve vstupním objektu Rejstříku trestů. Následovalo položení věnce k pamětní desce JUDr. E. Lányho, významné osobnosti české justice, vězeňství i protifašistického odboje. Tato pamětní deska se nachází při vstupu do objektu vazební věznice Praha-Pankrác, v jejíž blízkosti jmenovaný dne 5.5.1945 tragicky zahynul. Pietní akt byl zakončen vzpomínkou na popravené antifašisty a české vlastence v pankrácké sekýrárně. Zde bylo v době od 5.4.1943 do 26.4.1945 popraveno 1.075 osob, z toho 155 žen. Účastníci pietního aktu uctili památku obětí nacismu jménem všech zaměstnanců Vězeňské služby ČR.

Aleš Kýr

Výročí justiční vraždy v Jihlavě

„Spravedlivé tresty nepřítelům republiky“

- takový titulěk měly jihlavské noviny Jiskra před rovnými padesáti lety. Komentovaly tak rozsudek v prvním politickém monstrprocesu na území Vysočiny, známým pod jménem Tuček, Rod, Veselý a spol. Za čtyřmi slovy se skrýval bestiální akt komunistické zvěle: na základě vykonstruovaných obvinění byli tři muži popraveni, dva dostali trest doživotního těžkého žaláře a osmnáct dalších tresty od čtyř do pětadvaceti let žaláře v úhrnné délce 367 let - navíc s vysokými peněžitými pokutami.

Prakticky jedinou "protistátní" činností protikomunistické skupiny, založené v roce 1948 Františkem Rodem, Karlem Veselým a Janem Tučkem, bylo vydávání a kolportace letáků. Ty byly nadepsány Občané!, Dělníci!, Důstojníci! a členům a příznivcům skupiny se jich ještě během téhož roku po jihlavském okrese podařilo rozšířit zhruba tři až čtyři tisíce. Poté činnost skupiny prakticky ustala. Počátkem roku 1949 však začali být její členové postupně zatýkáni. Ještě netušili, že se stali náhodnými oběťmi politického procesu: beránky na oltáři totalitního režimu, který potřeboval předvést, jak dokáže zatočit se svými odpůrci. Začalo období brutálních výslechů, jejichž cílem bylo získat ze zatčených vynucená přiznání ke zločinům, které se nikdy nestaly. "Soudní spis barvitě popisuje až teroristické konspirace proti lidové demokratickému zřízení, kterých se měla tato údajná organizovaná kapitalistická skupina zločinců dopustit," uvádí studentka jihlavského gymnázia Marie Sýkorová, která se procesem zabývala.

Zatčení byli obviněni ze špionáže, přípravy sabotáží a likvidace komunistických funkcionářů a také z vyhození sekretariátu KSČ v Dělnickém domě v Žižkově ulici do povětří. Začaly se objevovat hromadně podepisované výzvy a manifestace, jejichž účastníci žádali jediné: pro "nepřátele lidu" co nejpřísnější tresty. Skupina obviněných byla vyslýchána zvláště krutým způsobem, mučena a ponižována při výsleších. Od 7. do 11. února 1950 pak s obviněnými probíhal soudní proces. Před 53 lety 17. června 1950 byli ve dvoře jihlavské věznice popraveni tři muži: Jan Tuček, František Rod a Karel Veselý. Celá vina odsouzených spočívala v tom, že se statečně podle svého svědomí a politického přesvědčení postavili proti komunistickému režimu. Už to však v 50. letech stačilo na vynesení nejvyššího rozsudku. Celý soud připomínal frašku a doprovázela jej velmi nechutná kampaň v tisku, požadující exemplární tresty. Samotná poprava pak proběhla 17. června pět minut před šestou hodinou ranní na dvoře jihlavské věznice. Původní kat ji odmítl vykonat s tím, že Čechy nepopravuje, a tak musel být pozván jiný, politicky vyspělejší kat. Popravení se pak nedočkali ani hrobů a jejich rodiny léta chodily zapalovat svíčky na neoznačené místo na hřbitově. Ani odsouzení to neměli lehké a někteří se konce trestu ani nedožili. Jiní prošli těžkými žaláři, nucenými pracemi a dočkali se propuštění.

Eduard Vacek

(podle Marie Sýkorové "Proces Tuček, Veselý, Rod a spol.")

Plzeňané uctili památku Heliodora Píky

Zástupci armády a města položili v sobotu dne 21. 6. květiny u památníku generála Heliodora Píky na Ústředním hřbitově v Plzni. Připomněli si tak 54. výročí bezprávi komunistického režimu, který na základě smyšlené obžaloby odsoudil jménem Státního soudu v Praze 28. ledna 1949 účastníka 1. i 2. světové války k trestu smrti. Rozsudek byl vykonán 21. června téhož roku v plzeňské věznici na Borech.

"Sešli jsme se, abychom uctili nezákonnou popravu muže, na kterého bychom neměli zapomenout stejně jako na bezprávi, které na něm minulý režim vykonal," řekl přítomným primátor Plzně Jiří Šneberger. Poté položil k památníku, který hlídala čestná stráž, věnec. Květiny přinesli také zástupci Vojenského

sdužení rehabilitovaných má v Plzni 173 členů, v republice pak zhruba 2500. Tito vojáci byli většinou rehabilitováni až po listopadové revoluci v roce 1989. Manželce a synovi Heliodora Píky se podařilo navrátit vojenskou čest svého nejbližšího v roce 1968, kdy vojenský soud v Příbrami zprostil Píku obžaloby v plném rozsahu. O občanskou a historiografickou rehabilitaci pak příbuzní usilovali společně s rodnou obcí Štítina dalších dvacet let. Pamětní deska v jeho rodišti byla odhalena v červenci 1989. Plzeň, město, které poznal jen z vězeňského prostředí, mu postavila památník před dvěma roky.

Eduard Vacek

Kniha o politických procesech

Renomovaná autorka literatury faktu Zora Dvořáková vydala svojí novou knihu „Navzdory nenávisti a mstě.“ Od sedmdesátých let, kdy vstoupila Zora Dvořáková do literatury, vydala celkem šestnáct knih. Od roku 1990 se systematicky věnuje problematice třetího odboje. Za posledních třináct let vydala tituly podrobně mapující období od roku 1948, včetně politických procesů padesátých let minulého století. Cílem literatury Zory Dvořákové je přesné zmapování období, viny či nevin jednotlivců, a to jak odsouzených, tak soudců. O její profesionalitě svědčí fakt, že se nedá při práci strhnout vlastními zážitky a zkušenostmi, ale vždy se při svém hodnocení opírá o zjištěná fakta. Poslední kniha s názvem „Navzdory nenávisti a mstě“ mapuje situaci v 50. letech mezi agrárníky, katolickými intelektuály a spisovateli, kteří byli zahrnuti do procesu s takzvanou Zelenou internacionálou. Autorka otevřeně, podle archivních dokladů píše, že někteří z postižených agrárníků a zejména katolických intelektuálů se ztotožňovali po Mnichovu s myšlenkami Mussoliniho či Franka. Jak sama po důkladném studiu pramenů uvádí, tyto jejich politické prohřešky vůči prvorepublikové demokracii prakticky nikoho při obžalobě nezajímaly. Jednotící pohnutkou pro politické procesy byl jejich odpor ke komunistické ideologii. Přínos knihy zhodnotil Jiří Málek, dlouholetý pracovník Úřadu pro dokumentaci zločinů komunismu, v recenzi následujícími slovy: "Navzdory nenávisti a mstě je knihou nesmírně hodnotnou a závažnou. Ještě v žádné publikaci o politických procesech nebylo čerpáno z tolika pramenů a s takovou odborností, pečlivostí a

znalostí problematiky. Autorka výtěžila archivní fondy ministerstva vnitra, Státního ústředního archivu (bývalého archivu ÚV KSČ), státní a generální prokuratury, soudů či vyšetřovací komise ministerstva vnitra, čerpala z rehabilitačních spisů, písemných pozůstalostí některých spisovatelů, a také z novin a časopisů z konce první a z druhé republiky i doby poválečné, z memoárové literatury a publikací dokumentačního charakteru a hodnoty.

Eduard Vacek

Netušený objev mrazivé výplatní listiny

Udavač Čurda nebyl jediný, kdo přivedl gestapo na stopu parašutistů, kteří zabili Heydricha

Když po bombovém útoku požádal zraněný Reinhard Heydrich kolemjdoucí Marii Navarovou, aby mu zastavila auto, které by ho odvezlo do nemocnice, odsoudil ji tím k osmi letům žaláře. Přesně tolik si totiž náhodná svědkyně atentátu za "pomoc" zastupujícímu říšskému protektorovi (27. května 1942) po válce odseděla. Její jméno se totiž ocitlo na "výplatní listině" gestapa, kterou nedávno objevil historik Vojtěch Šustek.

Praha - Marie Navarová je jednou z osmačtyřiceti osob, mezi něž gestapo rozdělilo na tehdejší dobu astronomickou částku dvaceti milionů korun za pomoc při odhalení atentátníků, kteří se až do 18. června 1942 ukrývali v kryptě kostela Cyrila a Metoděje.

Zrůdy vedle nevinných

"Jsou tam jména zrůd, jako je Karel Čurda, který přivedl gestapo na stopu parašutistů, vedle nevinných tramvajáků vypovídajících, co při útoku Jozefa Gabčíka a Jana Kubiše na Heydricha viděli," říká Šustek, který zapomenutý dokument gestapa vypátral ve Státním ústředním archivu. Historik proto striktně odmítá seznam zveřejnit, aby neublížil nevinným lidem: "Nechci, aby zločinci figurovali vedle náhodných svědků atentátu či hasičů, které k dobývání krypty gestapo nakomandovalo. Za odmítnutí by dostali kulku." Rozsudek smrti by si podepsal i řidič dodávky Šita, pokud by Heydricha odmítl odvézt do nemocnice na Bulovce. Marii Navarové u poválečného tribunálu nepomohlo ani to, že se zřekla finanční odměny ve prospěch Německého červeného kříže a že její manžel jako lékař velmi riskoval, když po výsleších pomáhal zmučenému odbojáři Josefu

Mašínovi. Jako polehčující okolnost neuznal soud ani to, že lékař Navara asistoval při popravách gestapáků včetně policejního generála K. H. Franka.

Zpovědník bestie

Bestii z výplatní listiny, pro niž ani ti nejtlocitnější historici nemají slůvka omluvy, byl naopak převor řádu maltézských rytířů Franz Werner Bobe. Udál desítky lidí. A udával dokonce i Němce, kteří k němu chodili ke zpovědi. Také jeho zaneslo pečlivé gestapo do seznamu vyplacených spolupracovníků, kteří pomohli s odhalením úkrytu sedmi parašutistů. "S podobným typem jsem se ještě nesetkal. Ten chlap udával kdekoho a přímo se sadistickou rozkoší," říká Jaroslav Čvančara, jenž vydal o atentátu na Heydricha obsáhlou publikaci. A neodpustí si poznámku: "Panebože, to vám ale byla strašná kurva." Bobe se mohl přetrhout ochotou, když gestapu nabízel plány krypty kostela Cyrila a Metoděje. Asistoval i při zatýkání pravoslavných duchovních, kteří parašutisty ukryli. Franz Bobe byl poté, co ho StB po válce "vytěžila" a slíbila mu život, pokud bude vypovídat podle jejího scénáře, odsouzen jako nepohodlný svědek vyšetřovacích praktik k trestu smrti oběšením.

Rozpolcení hasiči

Muži z pražské jednotky hasičů, kteří zasahovali při dobývání krypty, v níž se parašutisté ukryli, byli gestapem vyplaceni do jednoho. Většinou však z toho radost neměli. Peníze neutratili a po válce vrátili úřadům spořitelní knížky s nevybranými částkami. Stejně to udělali i mnozí jiní z nedávno objevené "výplatní listiny" gestapa. "Medailemi vyznamenání a finančně odměnění hasiči z čety Karla Tržického byli většinou zdrceni," potvrzuje publicista Čvančara. Z jiného těsta byl ovšem jejich velitel Jaroslav Klouček. Za svou nepopiratelnou horlivost při dobývání krypty se po válce zodpovídal před soudem. Kloučkovi, který byl podle Čvančary prvotřídní mizera, však soud nakonec nedokázal tolik, aby za svou loajalitu k Němcům dostal provaz. Tomu naopak neunikli parašutisté Karel Čurda s Viliamem Gerikem, kteří se stali konfidenty gestapa. Každý z nich dostal od gestapa po pěti milionech korun. Zvláště s Čurdovým jménem historici spojují ty nejhorší lidské vlastnosti. Čurda totiž nemá na svědomí jen sedm výsadekářů z krypty. V

roli provokatéra se hlásil lidem v odboji jako zbloudilý parašutista vysazený z Británie. Když mu pomohli a rozkryli síť spolupracovníků, gestapo je pozatýkalo a po krutých výsleších poslalo do plynu.

Těch ochotných nebylo moc

Jak obstáli Češi v letech nacistické okupace? "Jednali jako lidé k smrti vyděšení zběsilým, i dnes jen těžko představitelným terorem," míní historik Šustek. "I když ne každý si zachoval lidskou tvář," dodává. Pod vlivem hrůz, na nichž se podepsali čeští konfidenti gestapa, však nelze zapomínat na hrdinství obyčejných lidí. "Například rolník Antonín Burdych ukryl bez váhání pronásledovaného telegrafistu Jiřího Potůčka z paraskupiny Silver A," připomíná Šustek. Burdych neváhal, přestože německé popravčí čety se po atentátu na Heydricha nezastavily. Někdy stačila i "nevhodná" poznámka, a ten, kdo ji pronesl, putoval okamžitě na popraviště či do plynu. "Po vyvraždění Lidic a Ležáků si Burdych musel uvědomovat, co riskuje... a přesto Potůčkovi pomohl. Celou jeho rodinu gestapo vyvraždilo. Potůčka zastřelili dva čeští četníci na poli, když vyčerpáním usnul. Štvali ho jako zvěř," říká historik. Čechy z "výplatní listiny" gestapa dělí Stanislav Kokoška z Ústavu pro soudobé dějiny do dvou skupin. Byli to ti, kteří vypovídat museli, protože se náhodou ocitli na místě atentátu. Ne všichni měli odvahu svědectví odmítnout, jako například neznámý trafikant, jenž měl stánek pár desítek metrů od místa atentátu. V hlášení německé policie stojí: "Trafikant byl zatčen, protože se tvářil, že nic nevidí, ačkoli vidět musel." Svou slepotou si i on podepsal ortel smrti. "No a pak jsou tu ti, kteří se sami přihlásili a ochotně vypovídali. Ale těch nebylo zase tak mnoho," míní Kokoška. Mezi Čechy bylo podle historika Jiřího Rajlichy určitě méně konfidentů než například ve Francii, Litvě či na Ukrajině. "Neví se také, že jako jediní v Evropě jsme Němcům nenabídli bojovou jednotku."

Udávali ve velkém

Augustín Přeučil

Po nezdařeném pokusu o přechod hranic přijal spolupráci s gestapem pod krycím jménem Gustav. Dostal se do Británie, kde sloužil u československého letectva. Se stíhačkou záměrně přistál v Belgii a jako

provokatér pracoval pro gestapo. Byl nasazován i do tábora Terezín. Byl popraven 14. dubna 1947.

Jaroslav Fiala

Byl funkcionářem KSČ. Když jej gestapo zatkl, přistoupil ze strachu o rodinu na spolupráci. Snadno pronikal mezi odbojové pracovníky. Obstarával jim (od gestapa) falešné doklady. Má na svědomí stovky obětí. Ke konci války se snažil od gestapa odpoutat, ale jako nepohodlný svědek byl zatčen. Byl popraven 2. května 1944.

Antonín Nerad

Štábní rotmistr Československé armády se stal mimořádně pokleslým konfidentem gestapa. Zavinil smrt stovek lidí. Z touhy po penězích přijímal práci pomocníka v pankrácké sekýrárně. Od března 1944 asistoval při krvavých exekucích. Byl popraven 25. dubna 1947.

Hasiči, kteří zasahovali proti parašutistům skrývajícím se v kostele, byli ve středu 24. června 1942 za "zneškodnění pachatelů" vyznamenáni a finančně odměněni. Větší část čtyř Karla Tržického byla odměnou zrcena. Ne tak jejich velitel Jaroslav Klouček. Ten se ostatně ze svých činů odpovídal po válce před soudem.

viz kniha Jaroslava Čvančary NĚKOMU ŽIVOT, NĚKOMU SMRT

Jan Gazdík

Natáčení filmových záběrů v Památníku Pankrác

Na základě souhlasu ředitele vazební věznice Praha – Pankrác se dne 23. 6. 2003 uskutečnilo natáčení filmových záběrů v památníku Pankrác, pro nový film režiséra Dušana Kleina s názvem „I ve smrti sami“. Děj filmu se odehrává na počátku 40.let

v nacistickém Německu a v jeho závěru je i scéna, zachycující popravu pod gilotinou v berlínské věznici. K natáčení poskytl Kabinet dokumentace a historie VS ČR odbornou pomoc i potřebné zázemí. Soustředění a pohyb cca 60 členů filmového štábu zajišťovali pracovníci Kabinetu ve spolupráci s určenými příslušníky VS vazební věznice Praha Pankrác. Natáčení, včetně přípravných prací probíhalo od 06.45 hod. do 13.00 hod. Hlavní roli – popravovaného – ztvárnil herec Alois Švehlík.

Alois Švehlík při natáčení filmového dokumentu

Režisér Dušan Klein ocenil vstřícnost Vězeňské služby, která umožnila natáčení v pankrácké sekýrárně. I když jde o hraný film, dobové reálie a děj přesvědčivě vypovídají o historických skutečnostech, souvisejících s činností nacistické justice. Film má být uveden v televizním vysílání v I. čtvrtletí roku 2004.

Aleš Kýr

Kabinet dokumentace a historie VS ČR

Redaktor: Eduard Vacek,
Adresa redakce:
Soudní 1672/1a, Praha 4, p.p. 3 14067,
telefon: 26103 4714,
e-mail: Evacek@grvs.justice.cz
<http://www.vscr.cz/institut>